

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра міжнародного, європейського права та цивільно-правових
дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА
зі спеціальності 081 «Право»

Тема: «Європейські стандарти утримання осіб в місцях несвободи»

Завідувач кафедри _____ к.ю.н. В.М. Завгородня
(підпис)

Керівник проекту _____ к.ю.н. В.М. Завгородня
(підпис)

Виконавець
студентка групи Ю.м-81/1 _____ Ю.Д. Гусак
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ЗМІСТ ДЕФІНІЦІЇ «МІСЦЯ НЕСВОБОДИ» ТА ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ОСІБ, ЯКІ ТАМ ПЕРЕБУВАЮТЬ.....	8
1.1 «Місця несвободи» та визначення статусу осіб, які там перебувають: національне розуміння	8
1.2. «Місця несвободи» та визначення статусу осіб, які там перебувають: міжнародно-правове розуміння.....	19
РОЗДІЛ II. ПРАВА ТА СТАНДАРТИ УТРИМАННЯ ОСІБ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ.....	31
2.1. Національний стандарт утримання осіб в місцях несвободи.....	31
2.2. Регіональний стандарт утримання осіб в місцях несвободи.....	52
2.3. Універсальний стандарт утримання осіб в місцях несвободи	63
РОЗДІЛ III. РЕЖИМ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ, РЕЗУЛЬТАТІВ ПЕРЕВІРОК (ЗВІТІВ).....	75
3.1. Проблеми утримання осіб в місцях несвободи в Україні.....	75
3.2. Пропозиції щодо адаптації режиму у місцях несвободи в Україні до регіональних та універсальних стандартів.....	92
ВИСНОВКИ.....	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	101

ВСТУП

Актуальність обраної теми обумовлена тим, що незважаючи на досить тривалий період часу, протягом якого відбувалась гуманізація режиму утримання в місцях несвободи, регулярні перевірки Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Комітету проти катувань, численні дискусії як у наукових колах, так і серед практиків, реформи у сфері кримінально-виконавчого законодавства, все ж залишаються прогалини, недоопрацювання та суттєві порушення як в контексті дотримання конкретним суб'єктом виконання прав осіб, які перебувають у підневільному становищі, так і в діяльності системи виконання покарань в цілому. Причини такої недосконалості криються як на поверхні, так і в більш фундаментальних моментах: антигуманному ставленні до затриманих, ув'язнених, хворих, осіб, які перебувають під опікою та піклуванням, частих випадках порушення їхніх прав, відсутності поваги до їхньої людської гідності, неналежних умовах утримання (матеріально-побутового та забезпечення охорони здоров'я) тощо. Тема визначення змісту, порядку реалізації та дотримання наданих особам, які знаходяться у місцях несвободи, прав завжди була важливою, але особливої актуальності вона набирає зараз, оскільки забезпечення принципів верховенства права і дотримання прав людини є одними із головних зобов'язань України відповідно до угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (стаття 14).

Закріплений у національному законодавстві комплекс прав та свобод осіб, які перебувають у місцях несвободи, встановлений механізм їх реалізації та рівень дотримання є визначальними показниками у оцінці функціонування системи місць несвободи та ефективності діяльності держави при організації роботи адміністративних, судових та інших органів влади, та суспільно-політичного устрою в країні. Досліджувана сфера

життєдіяльності відіграє дуже важливу роль в існуванні, функціонуванні та розвитку кожної держави, оскільки саме показники дотримання прав людини слугують визначальними критеріями щодо спрямованості діяльності держави та результативності провадження нею політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням визначення змісту, повноти комплексу наданих особам, які утримуються у місцях несвободи, прав, стандартів утримання та проблемами їх реалізації, дотримання займались вітчизняні теоретики, науковці та практики у сфері кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого права та соціологічних наук, зокрема: Колб І., Колб О., Сюр С. В., Рябих Н. В., Човган В. О. та інші. З усією повагою до вкладу теоретиків та практиків у розробку та дослідження даної теми, зазначимо, що питання захисту прав осіб, які перебувають у підневільному становищі, здійснено здебільшого фрагментарно. Також варто наголосити на невеликій кількості праць, у яких були досліджені конкретні недоліки національних місць несвободи у порівнянні як з універсальними стандартами, так і стандартами Ради Європи. Саме на останніх ми наголошуємо особливо, оскільки вони, в силу приєднання нашої держави до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, є обов'язковими для України. Так само спостерігається брак праць, автори яких би надавали практичні пропозиції щодо вирішення вище окресленої проблеми.

Метою нашого дослідження є ґрунтовне вивчення стандартів Ради Європи щодо утримання в місцях несвободи та порівняння їх з національним законодавством з метою виявлення проблем їх реалізації на практиці та пропозицій удосконалення правового регулювання у кримінально-виконавчій сфері України.

Для досягнення мети дипломної роботи визначено ряд **завдань**:

- 1) визначення змісту поняття «місця несвободи» та статусу осіб, які там перебувають на національному та міжнародно-правовому рівнях;
- 2) дослідження прав та стандартів утримання осіб у місцях несвободи

на трьох рівнях правового регулювання: національному, регіональному та універсальному;

3) дослідження режиму у місцях несвободи України через призму судової практики, результатів перевірок (звітів) здійснених як національними, так і європейськими, міжнародними установами, органами, організаціями та їх посадовими особами, виявлення проблем утримання та надання пропозицій щодо адаптації режиму національних місць несвободи до регіональних та універсальних стандартів.

Вирішення поставлених завдань може бути корисним для усунення існуючих прогалин, помилок, недоліків у роботі вітчизняної кримінально-виконавчої системи та подальшого удосконалення правової бази щодо гарантій прав та стандартів утримання осіб, які перебувають у місцях несвободи, попередження наступних їх порушень, формування добре злагодженої моделі функціонування національних місць несвободи.

Об'єктом дослідження визначено суспільні відносини у сфері діяльності вітчизняних місць несвободи та реалізації національно визначеного комплексу прав осіб, які у них перебувають.

Предметом дослідження виступають національні стандарти утримання в місцях несвободи та аналіз їх відповідності універсальним стандартам та стандартам, встановленим Радою Європи.

Джерельною базою даної роботи виступали міжнародні акти, зокрема – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, закони України, підзаконні нормативно-правові акти, судова практика Європейського суду з прав людини та національних судів, звіти правозахисних установ (наприклад, Комітету проти катувань, Національного превентивного механізму тощо), наукові дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, публікації у фахових юридичних виданнях, підручники та матеріали для вищих навчальних закладів тощо.

Для досягнення мети дипломної роботи та виконання поставлених завдань, нами застосовувались як загальнонаукові, так і спеціальні **методи** дослідження. До загальнонаукових методів дослідження відносимо методи структурно-логічні, метод аналізу та синтезу, дедуктивний та індуктивний метод, діалектичні методи дослідження. Щодо спеціально-юридичних методів дослідження, то нами було застосовано формально-юридичний метод, за допомогою якого ми класифікували та систематизували правовий матеріал, компаративіський, який був скерований на зіставлення різних положень у законодавстві, історичний метод – для вивчення розвитку стандартів утримання осіб у місцях несвободи, структурно-функціональний – для аналізу повноважень пенітенціарних органів тощо.

Ступінь вирішення проблеми в дослідженні. У роботі здійснено спробу нового вирішення важливої наукової проблеми, що полягає у системному аналізі стандартів утримання осіб у місцях несвободи, визначених як національним законодавством, так і міжнародними актами універсального та регіонального характеру. Автор також наводить власні міркування щодо основних проблем реалізації прав осіб, які перебувають у місцях несвободи, і пропонує шляхи їх вирішення чи мінімізації ризиків їх виникнення. При цьому автор спирається не лише на нормативні документи та юридичну наукову літературу, але і проводить детальний аналіз правозастосовної практики Європейського суду з прав людини.

Результати дослідження пройшли апробацію. Зокрема, питання, які стосуються національного та регіонального розуміння поняття «місця несвободи», було апробовано на першому турі Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт зі спеціальності «Міжнародне право», на XIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми юридичної науки очима молодих науковців», яка проходила на базі Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ) 05 грудня 2019 року. За результатами виступу було опубліковано **тези доповіді:**

Гусак Ю. Д. Поняття «місця несвободи»: вітчизняне законодавство та

європейський стандарт // «Проблеми юридичної науки очима молодих науковців»: матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції : (м. Київ, 05 грудня 2019 року) – Київ : Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2019.

Крім того, деякі результати дослідження знайшли висвітлення у статті у **закордонному фаховому виданні з юридичних наук:**

Anna S. Slavko, Yulia D. Gusak. Legal Regime in Places of Detention: European Standards and Problems in Ukraine. *Zhurnal grazhdanskogo i ugovnogo prava*, 2018, 5 (1): 16-22.

Структура роботи включає зміст, вступ, три розділи, кожен з яких має в своєму складі підрозділи, висновки та список використаних джерел, загальною кількістю 90 пунктів. Перший розділ присвячений дослідженню поняття «місця несвободи» та правового статусу осіб, які перебувають в місцях несвободи. У другому розділі проаналізовано універсальні, регіональні та національні стандарти утримання осіб в місцях несвободи. У третьому розділі вказано на недоліки правового режиму утримання осіб в місцях несвободи та запропоновано шляхи їх вирішення. Загальний **обсяг** роботи становить 99 сторінок.

РОЗДІЛ I. ЗМІСТ ДЕФІНІЦІЇ «МІСЦЯ НЕСВОБОДИ» ТА ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ОСІБ, ЯКІ ТАМ ПЕРЕБУВАЮТЬ

1.1 «Місця несвободи» та визначення статусу осіб, які там перебувають: національне розуміння

Відповідно до положень ст. 1 та 3 Основного Закону держави, Україна є соціальною та правовою державою, а людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [17].

Характеризуючи порядок реалізації та дотримання керівних постулатів, варто зауважити, що у правовій державі він здійснюється на основі ефективної організації діяльності трьох гілок влади (законодавчої, виконавчої та судової) та завдяки імперативному характеру принципу верховенства права, що забезпечує визнання, закріплення та гарантування державою прав і свобод людини та громадянина, взаємну відповідальність особи та держави, добре упорядковане функціонування незалежної, неупередженої та результативної національної судової системи, високий рівень правової свідомості та культури як окремо взятим громадянином, так і суспільством в цілому, у соціальній державі – реалізується завдяки визнанню людини найвищою соціальною цінністю та з метою забезпечення їй гідного рівня життя шляхом створення мирних та злагоджених суспільних відносин, наданні на субсидіарних засадах державної допомоги як окремо взятим індивідуумам, так і певним категоріям населення, автономії відносин та процесів у соціумі тощо [69].

Таким чином, зміст і спрямованість діяльності держави в різних сферах визначаються правами та свободами людини, їх гарантіями, а головний

обов'язок держави полягає в утвердженні і забезпеченні дотримання та реалізації прав і свобод кожного.

Тому досліджуючи та аналізуючи стан дотримання в Україні прав людини, зокрема тих осіб, які знаходяться у «несвободі», варто, перш за все, зрозуміти зміст дефініції «місця несвободи» та які саме заклади до них належать.

У національному законодавстві визначення терміну «місця несвободи» немає, проте є визначення суміжних з цим понять, тож розглянемо їх детальніше.

Аналізуючи визначення, зазначені у ч. 1 ст. 61 та ч. 1 ст. 63 Кримінального кодексу України, ми дійшли висновку, що під «місцями несвободи» варто розуміти: 1) кримінально-виконавчі установи відкритого типу без ізоляції від суспільства за умови здійснення за засудженими нагляду з обов'язковим залученням до праці, та 2) кримінально-виконавчі установи закритого типу з ізоляцією засудженого від суспільства на визначений строк. Наведені визначення належать до основних видів покарання за вчинення кримінальних правопорушень – обмеження волі та позбавлення волі на певний строк, які застосовуються до особи для виконання судового рішення з її поміщенням до кримінально-виконавчої установи [19].

Таким чином, за умов відбування покарання у виді обмеження волі засуджений зазнає наступних правообмежень: свободи пересування, вибору місця проживання та вільного вибору праці, а під час відбування покарання у виді позбавлення волі – засуджений також обмежується в праві користування власним часом, права на освіту та відпочинок, оскільки його життя на визначений судовим рішенням термін підпорядкується установленому режиму у місцях відбування покарання.

Проте, кримінальне матеріальне право також передбачає ще два види покарань, які передбачають поміщення та тримання особи, попри її волю, в умовах ізоляції, – це арешт та примусове медичне лікування. Під арештом варто розуміти покарання, яке передбачає тримання засудженого в умовах

ізоляції протягом визначеного судом терміну. Примусове медичне лікування або примусовий захід медичного характеру – це поміщення в спеціальний лікувальний заклад особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння передбачене Особливою частиною Кримінального кодексу України, з метою її обов'язкового лікування та для запобігання вчинення нею в майбутньому суспільно небезпечних діянь. Згідно з положеннями ст. 94, примусовий захід медичного характеру може бути здійснений у наступній формі: надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку, госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним, посиленним та суворим наглядом [19, 72].

Перераховані вище види покарання передбачають поміщення особи попри її волю (п. 2 ч. 1 ст. 95 передбачено можливість зміни заходу примусового медичного лікування за заявою особи, до якої це покарання застосовується – так, наприклад, заявник може звернутися з пропозицією зміни виду госпіталізації (з посиленого нагляду на звичайний), але така зміна можлива лише на основі прийнятого судом рішення з обов'язковим ознайомленням з висновком комісії лікарів-психіатрів визначеного закладу) у певний заклад на визначений судовим рішенням строк (у межах санкції статті), але з урахуванням певних особливостей (наприклад, до неповнолітніх, вагітних жінок та жінок з дітьми віком до 14-ти років, пенсіонерів, військовослужбовців строкової служби, осіб з інвалідністю 1-ої та 2-ої груп покарання у виді обмеження волі не застосовується тощо) [73].

Таким чином, перелік закладів, у які поміщають особу попри її волю, виходить за шаблонні рамки уявлення. Так, під «місцями несвободи» слід розуміти не лише «місця позбавлення волі» в його тривіальному значенні – місця, в яких реалізується такий вид покарання як позбавлення волі (кримінально-виправні установи), а й ізолятори та психіатричні заклади (психоневрологічні, наркологічні чи інші спеціалізовані заклади, центри, відділення будь-якої форми власності з надання психіатричної допомоги).

Кримінально-виконавчий кодекс України у ст. 11 зазначає, що місцями

виконання покарань є: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, його територіальні органи управління та уповноважені органи з питань пробації. До установ виконання покарань належать: арештні дома (для відбування призначеного судом покарання у виді арешту), кримінально-виконавчі установи (відкритого типу – виправні центри та закритого типу – виправні колонії мінімального, середнього і максимального рівня безпеки для відбування призначеного судом покарання у виді обмеження, позбавлення та довічного позбавлення волі), спеціальні виховні установи або виховні колонії (для відбування покарання неповнолітніми засудженими у виді позбавлення волі), слідчі ізолятори (використовуються для реалізації такого запобіжного заходу у межах здійснення кримінального провадження як тримання під вартою під час досудового розслідування та судового розгляду справи) та військові частини, гауптвахти, дисциплінарні батальйони (використовуються для застосування службових обмежень щодо військовослужбовців для відбування ними арешту та здійснюють моніторинг, контроль поведінки засуджених військовослужбовців, звільнених від відбування покарання з випробуванням) [21, 71, 74].

Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», до органів виконавчої влади, які реалізують державну політику у сфері виконання кримінальних покарань відносять наступні: кримінально-виконавчі інспекції (– органи, до обов'язків яких належить реалізація покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади та займатися певною діяльністю, громадських та виправних робіт та моніторинг, контроль поведінки осіб, звільнених від відбування покарань), установи виконання покарань, слідчі ізолятори, воєнізовані формування (– підрозділи, що є складовою частиною органів та установ виконання покарань, слідчих ізоляторів та діють з метою охорони, запобігання та припинення дій, що дезорганізують роботу виправних установ) та підприємства виконання покарань (– державні підприємства, що провадять господарську діяльність та

займаються професійно-технічною освітою засуджених) [23].

Ст. 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення, установами для попереднього ув'язнення є слідчі ізолятори Державної кримінально-виконавчої служби та гауптвахти Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, і під дефініцією яких варто розуміти установи для тримання осіб стосовно яких обрано такий запобіжний захід як тримання під вартою чи застосовується тимчасовий або екстрадиційний арешт [24].

Згідно з п. 4 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про пробацію» під визначенням «орган пробації» слід розуміти центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері пробації. Пробація, відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 2, – це система наглядових та соціально-виховних заходів (зокрема, надання допомоги та підтримки засудженим до позбавлення волі у підготовці їх до звільнення та соціальній адаптації, контроль і надання допомоги достроково звільненим, проведення заходів у рамках відновного правосуддя, надання допомоги жертвам злочинів тощо), що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду та інших зацікавлених відомств інформацією, що характеризує особу обвинуваченого, для надання їм сприяння у прийнятті обґрунтованого та справедливого рішення [25, 75].

Відповідно до п. 8 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» щодо національного превентивного механізму» та Щорічної доповіді Уповноваженого з прав людини за 2017 рік під «місцями несвободи» варто розуміти: місця, в яких особи примусово тримаються за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу відповідно до закону, в тому числі ізолятори тимчасового тримання, кімнати для затриманих та доставлених чергових частин органів Національної поліції, пункти тимчасового перебування тимчасово затриманих військовослужбовців, слідчі ізолятори, арештні дома, кримінально-виконавчі установи, приймальники-

розподільники для дітей, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації дітей, спеціальні виховні установи, військові частини, гауптвахти, дисциплінарні батальйони, спеціальні приймальники для тримання осіб, підданих адміністративному арешту, міські, районні управління та відділи, лінійні управління, відділи, відділення, пункти органів Національної поліції, спеціалізовані автомобілі (у тому числі спеціалізовані автомобілі з конвоєм), приміщення (кімнати) для тримання підсудних (засуджених) у судах, заклади примусового лікування; психіатричні заклади; пункти тимчасового розміщення біженців; приміщення для транзитних пасажирів у пунктах пропуску через державний кордон; будинки дитини, дитячі будинки-інтернати, притулки для дітей, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати для дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, центри соціальної реабілітації дітей з інвалідністю, центри соціально-психологічної реабілітації дітей; психоневрологічні інтернати; геріатричні пансіонати, будинки-інтернати для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю; пансіонати для ветеранів війни і праці; соціально-реабілітаційні центри [28, 67].

Станом на 01 січня 2017 року, загальна кількість установ в Україні, які за формальними ознаками можуть бути віднесені до місць несвободи становила 4 738 закладів [67], проте варто зазначити, що вищенаведений перелік є невичерпним, бо законодавство щоденно зазнає реформ через часті зміни у соціально-економічному, політичному устроях держави.

Для кращого розуміння діяльності установ місць несвободи слід розглянути їх кількість станом на кінець 2017 року в розрізі міністерств та відомств, у віданні яких вони перебувають (таблиця № 1) [67], та відповісти на питання «Чи є маленький або великий кількісний показник місць несвободи, які підпорядковуються тому чи іншому відомству, запорукою неухильного дотримання в них прав людини та забезпечення гідних умов утримання?», відповідь на це питання ми отримаємо завдяки аналізу

практичних ситуацій у ході нашого дослідження і це дасть змогу оцінити рівень діяльності цих установ.

Таблиця № 1: Кількість місць несвободи в Україні станом на 01.01.2018

№	Підпорядкування	Тип установи	Кількість
1	Державна міграційна служба України	Пункти тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні	2
		Пункти тимчасового розміщення біженців	3
2	Державна прикордонна служба України	Пункти тимчасового тримання	10
		Спеціальні приміщення для затриманих в адміністративному порядку осіб	52
		Місця розміщення осіб, яким відмовлено у в'їзді в Україну	*
3	Міністерство юстиції України (ДКВСУ)	Виправні колонії (максимального рівня безпеки)	7
		Виправні колонії (середнього рівня безпеки)	59
		Виправні колонії (мінімального рівня безпеки)	22
		Виправні центри	21
		Виховні колонії	6
		СІЗО (УВП)	29
		Спеціалізовані лікувальні заходи	4
4	Державна судова адміністрація України	Суди	612
5	Міністерство внутрішніх справ України (НПУ, НГУ)	«Автозаки»	191
		Спеціальні вагони (вагонзаки)	17
		Спеціальні автомобілі	363
		Спеціальні палати в медичних закладах	422
		Ізолятори тимчасового тримання	149
		Кімнати для затриманих органів поліції	847
		Приймальники-розподільники для дітей	3
6	Міністерство соціальної політики України	Дитячі будинки-інтернати	48
		Будинки-інтернати та пансіонати	90
		Психоневрологічні інтернати	145
		Стаціонарні відділення територіальних центрів соціального обслуговування	328

		(надання соціальних послуг)	
		Центри соціально-психологічної реабілітації для дітей	73
		Притулки для дітей	7
7	Міністерство охорони здоров'я України	Будинки дитини	38
		Психіатричні (психоневрологічні) лікарні та центри судово-психіатричної експертизи	79
		Наркологічні центри	37
		Заклади охорони здоров'я, що надають паліативну допомогу, хоспіси	121
8	Міністерство освіти і науки України	Загальноосвітні школи-інтернати	135
		Спеціалізовані школи-інтернати	47
		Санаторні загальноосвітні школи-інтернати	61
		Спеціальні загальноосвітні школи-інтернати, навчально-реабілітаційні центри	372
		Дитячі будинки	37
		Загальноосвітні школи соціальної реабілітації	1
		Профучилища соціальної реабілітації	1
9	Міністерство оборони України	Гауптвахти	14
		Дисциплінарні батальйони	1
		Кімнати для тимчасово затриманих	62
		Спеціальні палати закладів охорони здоров'я Міністерства оборони України	8
		Клініки та відділення психіатрії військових шпиталів	1
		Військові частини	212
10	Служба безпеки України	Спеціально відведені місця для тимчасового тримання (ізолятори тимчасового тримання) Служби безпеки України	1
Всього			4 738

За відсутності легальних визначень вважаємо, що також варте уваги визначення, запропоноване Харківським інститутом соціальних досліджень, згідно з яким «місце несвободи» – це місце (державне чи приватне), де особа утримується (поміщається та вибуває), або може утримуватись за наказом будь-якого судового, адміністративного чи іншого органу або за його вказівкою, з його відома чи мовчазної згоди (офіційні та неофіційні місця утримання) під вартою, в ув'язненні або під опікою, яке ця особа не має права залишити його з власної волі або не має можливості реалізувати цю

волю (за фізичним або матеріальним станом) [78].

Отже, аналізуючи наведені визначення, можна перерахувати спеціальні ознаки, які розкривають зміст дефініції [79]: 1) щодо конкретної особи є рішення органу державної влади – адміністративного, судового чи іншого, яке набрало законної сили; 2) на основі цього рішення, відповідно до чинного законодавства, та з метою надання опіки, перевиховання чи покарання до визначеної особи за вчинені нею протиправні дії, бездіяльність чи за відсутності належних умов проживання, піклування за такою особою до неї мають бути застосовані соціальні, виховні, наглядові заходи тощо; та 3) для провадження в дію визначених рішенням владного органу заходів особа має бути поміщена, тобто проти її волі та бажання, до спеціального закладу (державного чи приватного) і не має права його залишати за власним бажанням чи за відсутності фізичних, матеріальних засобів для реалізації цього бажання в дії.

Наведені ознаки дозволяють сконструювати авторське визначення поняття **«місця несвободи»** – спеціальні заклади (державні чи приватні), куди особу поміщають проти її волі та бажання, з метою надання опіки, перевиховання чи покарання на основі рішення, винесеного компетентним органом державної влади [82].

Що ж до переліку закладів, котрі слід розуміти під визначенням цього терміну, то вони максимально перераховані у цитованій вище доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, адже саме визначення певного закладу, установи як об'єкту перевірки, здійснювалось на основі міжнародних норм, що значно розширюють таке коло, у порівнянні з національними стандартами.

Визначившись з терміном «місця несвободи» та переліком закладів, котрі підпадають під це визначення, ставимо наступне питання – «А яку назву має статус особи, що знаходиться у місцях несвободи: невільник чи ув'язнений?».

У національному законодавстві визначення термінів «невільник»,

«ув'язнений» немає, проте є визначення суміжні з цим поняттям.

Так, ст. 43 Кримінального процесуального кодексу України наведено визначення терміну «засуджений» – у кримінальному провадженні це обвинувачений, обвинувальний вирок стосовно якого набрав законної сили. Разом з отриманням процесуального статусу засудженого, подальша доля цієї особи зрозуміла (засуджений на підставі рішення суду направляється для подальшого відбування покарання у виді обмеження чи позбавлення волі до кримінально-виправного закладу), проте у ст. 42 міститься ще визначення «підозрюваного» та «обвинуваченого», а у ст. 209 – «затриманого», тому розглянемо їх детальніше. Підозрюваним є особа, яка у передбаченому процесуальним законом порядку, затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, а обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в законодавчо передбаченому порядку [20, 70, 77]. Проаналізуємо більш детально дані визначення: 1) «особа, затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення», – відбулося затримання особи до підтвердження чи спростування щодо неї підозри у вчиненні певного правопорушення, тобто протягом цього часу встановлена особа буде обмеженою принаймні у праві вільно пересуватись, оскільки до з'ясування обставин буде знаходитись у відділі Національної поліції тощо та 2) «особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду», – у випадку соціальної небезпеки обвинуваченого (підсудного) з моменту пред'явлення обвинувачення і до судового розгляду справи особа може бути направлена до слідчого ізолятора чи утримуватись під домашнім арештом, а отже не лише свобода пересування зазнає певних обмежень, а й порушується право користування власним часом. Щодо визначення терміну «затриманої особи», воно міститься у ст. 209, – це особа, яка є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою [20].

Підводячи підсумки щодо кожного визначення терміну особи, яка

перебуває у місці несвободи у контексті кримінального процесуального права варто наголосити, що затриманий, підозрюваний, обвинувачений та засуджений є назвами статусу особи, яка теоретично може мати, має або мала стосунок до кримінального правопорушення у межах кримінального провадження, і саме кваліфікація цього стосунку й надає можливість чітко визначити статус цієї особи з подальшим комплексом прав, свобод та обов'язків, які є його наслідком.

У п. 8 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про пробацію» надається визначення «суб'єкта пробації» – це засуджені, щодо яких за рішенням суду та відповідно до закону застосовуються наглядові, соціально-виховні заходи, та обвинувачені, щодо яких органом пробації готується досудова доповідь. Ст. 14 цього ж Закону наводить перелік таких суб'єктів, до них належать: обвинувачені, стосовно яких органом пробації готується досудова доповідь; особи, засуджені до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських та виправних робіт; особи, яким покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських або виправних робіт; особи, звільнені від відбування покарання з випробуванням; звільнені від відбування покарання вагітні жінки і жінки, які мають дітей віком до трьох років; особи, засуджені до обмеження волі, які направляються для відбування покарання до виправних центрів та особи, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, стосовно яких вживаються заходи з підготовки їх до звільнення [25, 75].

Також, за невеликої варіативності схожих змістово законодавчо визначених понять, необхідно звернутись до визначення терміну «невільник», яке наведено у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, – це 1) той, кого взяли в полон або насильно поневолили, та 2) людина, яка перебуває під владою кого-, чого-небудь, позбавлена свободи [76].

Отже, визначення статусу особи, що перебуває у місцях несвободи, має

виходити з обставин конкретної ситуації, – так у рамках і на різній стадії кримінального провадження статус особи може визначатись як затриманий, підозрюваний, обвинувачений, засуджений та суб'єкт пробації, але чи є це визначення доречним до осіб, які перебувають, наприклад, у соціально-реабілітаційних центрах, дитячих будинках, геріатричних і пансіонатах для ветеранів війни і праці, будинках-інтернатах для громадян похилого віку і осіб з інвалідністю? Категорично ні. Статус осіб, які знаходяться у цих закладах можна визначити як – «особа, що знаходиться під опікою». Але говорячи в загальному розумінні щодо осіб, які знаходяться у різних закладах місць несвободи, то варто визначити їх соціальне положення як «особа, яка перебуває у підневільному становищі» або «особа, що знаходиться у місцях несвободи».

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що хоча в національному законодавстві і є прогалина щодо визначень «ув'язнений» та «місця несвободи», аналіз положень вищеперерахованих нормативно-правових актів дозволяє нам сформулювати перелік закладів та осіб, які підпадають під ці дефініції. Проте, вбачається, що для кращого розуміння, реалізації та дотримання прав осіб, які перебувають «у несвободі», необхідно закріпити визначення цих термінів у законодавстві України, що не лише надасть захист від можливих порушень прав ув'язнених, а й підвищить рівень правової свідомості громадян, поваги до національного законодавства.

1.2. «Місця несвободи» та визначення статусу осіб, які там перебувають: міжнародно-правове розуміння

Забезпечення поваги та неухильного дотримання прав кожного члена людської сім'ї, створення мирних, вільних та справедливих умов життя тощо, – саме ці постулати лежать в основі багатьох міжнародно-правових актів, що

не лише визнають та закріплюють цінність як окремо взятого індивіда, так і суспільства в цілому, а й слугують висхідними точками, стандартами для забезпечення гідних умов життя кожному за будь-яких життєвих обставин.

У міжнародних актах, як і в національному законодавстві, яке ми досліджували раніше, визначення термінів «місця несвободи» та статусу осіб, які там перебувають, також не наведено, тож дослідимо тотожні поняття, і на основі здійсненого аналізу та порівняння зможемо відповісти на питання щодо відповідності українського законодавства головним положенням міжнародної доктрини у сфері забезпечення прав осіб, які знаходяться у несвободі.

Відповідно до положень Загальної декларації прав людини, а саме положень ст. ст. 3, 4 та 9, жодна людина не може зазнавати порушень особистої недоторканності, а саме: перебувати в рабстві чи підневільному положенні, зазнавати обмежень власної свободи у виді безпідставного арешту, затримання чи вигнання [1].

За допомогою аналізу закріплених прав та доведення від супротивного, можна запропонувати наступне визначення дефініції «особи у несвободі» – це особа, недоторканість котрої зазнала обмежень чи була повністю порушена шляхом застосування до неї необґрунтованого арешту, затримання чи вигнання, що спричинило перебування особи у статусі раба або невільника.

На основі положень ст. 8 та 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, існує пряма заборона щодо застосування до будь-кого рабського чи підневільного стану у будь-якому виді: шляхом залучення до примусової чи обов'язкової праці будь-де (за виключенням: праці, яка є обов'язковою до виконання особою, що знаходиться в ув'язненні на основі законного судового розпорядження чи є умовно звільненою від такого ув'язнення; будь-якої служби військового характеру та будь-якої законодавчо передбаченої служби в країнах, які визнають можливість відмови від проходження військової служби з політичних або релігійно-

етичних мотивів за таких умов; будь-якої служби, що є обов'язковою складовою за умов надзвичайного стану чи лиха, що становлять чи можуть становити собою загрозу життю та благополуччю суспільства; будь-якої служби, що належить до звичайних громадських обов'язків), проте п. b) ч. 3 ст. 8 передбачено, що в ряді країн, де позбавлення волі поєднане з застосуванням каторжних робіт передбачається як вид покарання за злочин, заборона на використання обов'язкової примусової праці не є дієвою, так як це не визнається законодавчо передбаченою перешкодою на підставі компетентно прийнятого судового рішення. Ст. 9, в свою чергу, встановлено право кожної людини на свободу та особисту недоторканність, що передбачає заборону зазнавати свавільного арешту або тримання під вартою, та передбачає можливість позбавлення волі певної особи лише на основі та відповідно до законодавчо встановленої процедури [2].

Таким чином, можна вивести наступні визначення термінів: «затриманий» – це особа, стосовно якої на основі законного обґрунтованого рішення відповідної посадової особи застосовується запобіжний захід у виді арешту чи тримання під вартою, «ув'язнений» – особа, до якої застосовується покарання у виді позбавлення волі відповідно до рішення судового органу, та «місця несвободи» (щодо їх переліку) – місця, у яких певна особа була чи є залученою (тобто, всупереч власному бажанню) до примусової чи обов'язкової праці, за винятком місць, передбачених пп. і)-iv) п. с) ч. 3 ст. 8 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [2], де примусова праця є обов'язковою, допустимою і не передбачає застосування до особи рабського чи підневільного положення.

Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, а саме ст. 4 та 5 також передбачена законодавчо встановлена заборона щодо тримання будь-якої особи в рабстві чи підневільному стані та право кожного на свободу та особисту недоторканність, але варто акцентувати увагу саме на п. а)-f) ст. 5, що дає змогу охарактеризувати законні підстави обмеження свободи стосовно певної особи, а саме: ув'язнення особи в результаті

засудження її компетентним судом: арешт або затримання особи з наступних підстав: через невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого законодавчо встановленого обов'язку, з метою доставлення особи до відповідного судового органу на підставі обґрунтованої підозри щодо вчинення нею правопорушення або з метою попередження вчинення правопорушень, втечі після їх вчинення; затримання неповнолітньої особи згідно з законним рішенням суду для подальшого застосування щодо нього наглядових заходів виховного характеру або законне тримання з метою подальшого доставлення неповнолітнього до компетентного органу; затримання осіб з метою попередження подальшого поширення ними інфекційних захворювань та затримання алкоголіків, наркоманів, бродяг, психічнохворих; арешт або затримання з превентивною метою щодо недозволеного в'їзду в країну або щодо осіб, стосовно яких здійснюється процедура екстрадиції чи депортації [8].

Отже, можемо запропонувати перелік об'єктів, які підпадають під дефініцію «місця несвободи» (законодавчо передбачені): місця позбавлення волі (кримінально-виконавчі установи тощо), слідчі ізолятори, камери тимчасового тримання при відділках поліції, приміщення для тримання осіб доставлених до суду, приймальники-розподільники для неповнолітніх, заклади примусового лікування, соціально-реабілітаційні центри, пункти тимчасового тримання біженців тощо.

Факультативний протокол Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання у ст. 4 наводить наступні визначення: «позбавлення волі» (ч. 2) – це будь-яка форма утримання під вартою чи тюремне ув'язнення або поміщення особи в державне або приватне місце утримання під вартою, яке ця особа не має права залишити за власним бажанням, за наказом будь-якого судового, адміністративного чи іншого органу; «місця утримання під вартою» (ч. 1) – будь-які місця, що знаходяться під юрисдикцією та контролем держави-учасниці Конвенції, де утримуються

чи можуть утримуватись особи, позбавлені волі, за розпорядженням органу чи за його вказівкою, або з його відома чи мовчазної згоди [5].

У Протоколі до Інструкції по застосуванню Конвенції ООН проти катувань Міжамериканського інституту прав людини, на позначення місць несвободи використовуються словосполучення «custodial setting», де під словом «custody» варто розуміти подібні самому змісту визначення такі дефініції: 1) опіка, опікунство, турбота, опікування, нагляд, захист, охорона, та 2) тюремне ув'язнення, приміщення до тюрми, позбавлення волі, та термін «places of detention», який означає місця затримання, в'язниці [6].

Також варто згадати, що відповідно до положень ст. 7 та 17 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, діє Комітет проти катувань, на який покладено функції моніторингу місць несвободи у різних країнах, перевірки умов утримання, дотримання співробітниками у цих закладах прав та свобод людини і громадянина [4]. Так, зокрема у звіті Комітету за 2013 рік по перевірці місць несвободи в Україні, була здійснена перевірка наступних установ: відділків поліції (в тому числі ізоляторів тимчасового тримання при них), слідчих ізоляторів, кімнат охорони при лікарнях швидкої допомоги, спеціальних приймальників-розподільників для осіб, що знаходяться під адміністративним арештом, кримінально-виправних колоній, – саме ці заклади і є закладами місць несвободи. А статус осіб, що у них перебувають варіюється від затриманих, підозрюваних до ув'язнених [65].

У пп. 1) п. 84 розділу С Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями, наведено визначення «осіб, що перебувають під арештом або чекають суду («в'язні, що перебувають під слідством»)» – особи, що були заарештовані чи перебувають в ув'язненні за звинуваченням у кримінальному злочині й утримуються або в відділеннях міліції, або у в'язниці, але ще не викликані в суд і не засуджені. Проте, говорячи про дію цього акту, варто зауважити, що він стосується не лише осіб, які знаходяться у «проміжному стані» («осіб, що перебувають під арештом або чекають

суду»), а й душевнохворих та розумово відсталих в'язнів (їх права та статус регулюється розділом В) та засуджених в'язнів у загальному (регулюється розділом А), ув'язнених по цивільних справах (регулюється розділом D), осіб, заарештованих або поміщених у в'язницю без пред'явлення звинувачення (регулюється розділом Е). Пп. 1) п. 82 розділу В визначено, що особи, які визнані душевнохворими, не підлягають тюремному ув'язненню і мають бути переведені у найшвидші строки у заклади для душевнохворих, а пп. 2) цього пункту зазначає, що у випадку, якщо в'язні страждають іншими захворюваннями або мають подібні вади, то вони повинні бути взяті під нагляд та спрямовані на лікування в спеціальні заклади під керівництвом відповідних лікарів [7]. Таким чином, до місць несвободи варто також відносити і спеціальні лікувальні установи для душевнохворих та в'язнів з іншими вадами психічного характеру, окрім спеціальних приміщень у відділеннях міліції або в'язницях безпосередньо.

П. 2 ч. I Європейських пенітенціарних правил, під «особами, позбавленими волі» варто розуміти осіб засуджених до позбавлення волі чи взятих під варту на основі судового рішення. П. 2 розділу «Сфера дії та застосування» зазначено, що ці особи, які взяті під варту відповідно до судового рішення, та особи, засуджені до позбавлення волі, повинні утримуватись лише в пенітенціарних закладах, тобто закладах, призначених для утримання цих двох визначених категорій ув'язнених (загальне правило), проте пп. b) п. 3 цього розділу розширює сферу повноважень і на «інші місця», в яких утримуються ці дві категорії в'язнів з тих чи інших причин. Що ж до малолітніх ув'язнених або осіб, які страждають на розумові хвороби або стан розумового здоров'я яких несумісний з тюремним ув'язненням, то вони мають утримуватись у спеціально призначених для цього закладах та установах [9].

Розібравшись з теоретичним аспектом визначення «місць несвободи», їх переліку та статусу осіб, що перебувають у них протягом певного періоду часу, слід звернутись до практичних прикладів визначення місць несвободи.

Чи буде, наприклад, готель, корабель, острів, примусове поселення, транзитна зона аеропорту тощо підпадати під дефініцію «місце несвободи» за певних обставин з практичної точки зору? Та й взагалі, які заклади або місця варто розуміти під «місцями несвободи»? Яким рисам або характеристикам має відповідати певне місце щоб особа, яка там знаходиться, була у несвободі? На основі рішення якого органу особа, що зазнає обмежень, принаймні у свободі пересування, має бути поміщена або вже перебуває у місцях несвободи? Щоб відповісти на ці та інші питання, окрім доктринальних пояснень варто дослідити ще фактичні приклади.

Наприклад, у справі «Амуур проти Франції» від 25 червня 1996 року, громадяни Сомалі брати Махад, Абделкадер, Мохаммед Амуур та їхня сестра Лахіма звернулися до Європейської Комісії, яка по спливу трьох місячного терміну передала їхню справу на розгляд Європейському суду з прав людини, зі скаргою на відмову в'їзду на територію Франції та в подачі заяви на отримання статусу біженців. Так, прибувши до аеропорту Орлі в Парижі 09 березня 1992 року бортом рейсу сирійських авіаліній з Дамаску (Сирії), де сім'я Амуур та інші біженці перебували два місяці, брати та сестра заявили, що є біженцями Сомалі через небезпечну ситуацію в країні, яка склалася у зв'язку з поваленням режиму Президента Сіяда Барре, проте аеропорт та прикордонна служба відмовились впускати їх на територію Франції через підроблені паспорти. Сім'ю Амуур утримували в готелі Arcade, частина якого була підконтрольною Міністерству внутрішніх справ та використовувалась в якості приміщення для очікування в аеропорту Орлі, з щоденним виведенням заявників в зали очікування аеропорту рано вранці та поверненням назад до готелю ввечері. 29 березня о 01:30, після відмови Міністра внутрішніх справ у дозволі на в'їзд, заявників відправили назад до Сирії, в той час як інші громадяни Сомалі, яких не відіслали назад, були визнані OFPRA політичними біженцями рішенням від 25 червня 1992 року. Аналізуючи описану вище ситуацію, ставимо до неї ряд запитань: «Чи можна вважати зали очікування аеропорту та готель місцями несвободи?».

«Наскільки умови утримання відповідали універсальним та регіональним стандартам, так як заявники скаржились на побутові умови їх «затримання»?», «Чи правомірна відмова у отриманні статусу біженців та прихистку сім'єю Амуур у порівнянні з іншими громадянами Сомалі, які не були відправлені назад у «небезпечну» Сирію та отримали статус політичних біженців?». Вкажемо, однак, що Європейський суд з прав людини визнав примусове перебування заявників у готелі та терміналі аеропорту обмеженням свободи у розумінні ст. 5 ЄКПЛ, відтак, у аналізованому випадку вказані місця можна вважати «місцями несвободи» [47].

У справі «Гуццарді проти Італії» від 02 жовтня 1980 року, громадянин Італії пан Мікеле Гуццарді разом зі своїм адвокатом, вичерпавши всі національні способи захисту порушених прав, звернувся до Європейського суду з прав людини. На основі рішення Міланського регіонального суду від 30 січня 1975 року заявникові було обрано запобіжне утримання у виді перебування під особливим наглядом з одночасним проживанням на території «адміністративного району острова Асінара» на трирічний строк з наступними умовами: упродовж місяця розпочати пошуки роботи, посилитися в межах визначеної території з подальшим повідомленням адреси місця свого проживання та за умов не залишати без попередження органу нагляду це місце; щоденно по два рази та за викликом з'являтися до органу нагляду; вести чесний спосіб життя, не порушуючи законодавства та не підпадаючи під підозру; не підтримувати жодних зв'язків з особами винними у вчиненні злочинів щодо яких застосовано заходи безпеки або запобіжні; повертатися не пізніше 22-ої та не виходити з помешкання раніше 7-ої години ранку, за винятком нагальної потреби або завчасного попередження органу нагляду; не тримати вдома та не носити жодної зброї з собою; не відвідувати барів, нічних клубів та не брати участі в жодних зібраннях; попередньо повідомляти наглядовий орган щодо міжміських дзвінків, а саме номеру телефону та особи, якій буде зателефоновано чи яка має зателефонувати. Аналізуючи визначені умови утримання пана Гуццарді, все

ж можна їх у певному ступені порівняти з умовами утримання у в'язниці відкритого типу чи дисциплінарному підрозділі батальйону і дійти висновку, що встановлені умови є суттєвим порушенням принципу щодо мінімізації правообмежень стосовно особи, яка знаходиться у несвободі, та складними у виконанні, дотриманні. Тому пан Гуццарді за неможливості виконання цих та для забезпечення собі подальших нормальних умов утримання звертався до апеляційної та касаційної національних судових інстанцій, тим паче у заяві від 14 лютого 1975 року начальник відділу кримінальних розслідувань міланського корпусу карабінерів непрямо, але підтвердив відомості щодо дефіциту приміщень виділених для проживання особам, висланим на примусове поселення, відсутності можливостей для постійного працевлаштування тощо. При подальших переглядах справи заявника суд акцентував увагу саме на тому, що оскаржуваний запобіжний захід має перш за все на меті та в пріоритеті ізоляцію зазначеної особи від звичного (злочинного) способу життя та контактів з його представниками, ніж забезпечення йому належних умов відбування покарання та дотримання законодавчо встановлених прав, свобод. Позиція Уряду є суттєвою, обґрунтованою і демонструє значну різницю між звичайним арештом або тюремним ув'язненням та поведженням з заявником під час перебування на острові. Так, незважаючи на розміри та умови перебування на острові у порівнянні з традиційною камерою, площа все ж таки була мізерною та важкодоступною, так як більшу частину Асінарі займала в'язниця, і проживання у занедбаній частині селища Кала-Реале та заборона допуску до тієї частини острову Кала-д'Оліва, де проживала більшість його населення, також демонструє нам протиріччя за різних форм утримання особи у несвободі як умову перевиховання з одночасним правообмеженням апелянта у можливості підтримувати контакт з зовнішнім світом [51].

Як цікавий приклад утримання особи в місці несвободи варто також навести справу «Медведєв та інші проти Франції» від 29 березня 2010 року, у якій щодо декількох заявників, громадян Греції, Румунії, України та Чилі,

котрі були у складі екіпажу торгового судна «Уінер», країною реєстрації якого є Камбоджа, надійшло повідомлення до французьких органів влади у межах міжнародної співпраці у сфері боротьби з незаконним наркотичним обігом щодо можливого перевезення судном великої кількості наркотиків. Згодою Камбоджі від 07 червня 2002 року була надана дипломатична можливість французькій владі на вжиття необхідних у даній ситуації системи заходів. Таким чином, судно з можливим наркотичним товаром було перехоплено поблизу острова Кабо-Верде у відкритому морі військово-морськими силами Франції і було доставлено під наглядом до французького порту Брест. Щодо фактичних обставин цієї справи виникає ряд питань, які є досить суттєвими для підтвердження чи спростування законності дій посадових осіб та визначеності статусу членів екіпажу протягом певного періоду часу: «Чи суперечили дії французької влади чинному законодавству?», «Рішення країни-місця реєстрації судна Камбоджі щодо надання французькій владі можливості затримати судно та здійснювати відповідні слідчі дії до встановлення обставин справи було прийнято відповідно до або з нівелюванням норм звичаєвого міжнародного права, зокрема принципу виключної юрисдикції держави прапора, і чи носять ці рішення, дії характер прецеденту або ж є одноразовою співпрацею?», «Чи було прийняте рішення про перебування екіпажу судна у несвободі та протягом якого періоду часу відповідною посадовою особою?» та головне – «Чи підпадає корабель під дефініцію «місце несвободи» та які особливості дають змогу визначити його як таке?» [53].

Три зовсім різні практичні ситуації у доповнення до вищевикладених теоретичних положень постали перед нами, проте питання залишаються все тими ж – «Що таке «місця несвободи», за якими особливостями те чи інше місце можна визначити під цим терміном та чи є їх перелік вичерпним?».

Під «**місцями несвободи**» у міжнародно-правовому аспекті необхідно розуміти місця, у які певна людина поміщається на основі рішення відповідного органу влади та відповідно до законодавчо встановленої

процедури, та при поміщенні або перебуванні за таких умов зазнає порушень її особистої недоторканності та інших правообмежень.

З стрімким розвитком суспільства у різних сферах життєдіяльності, зокрема з динамічним розвитком правових підходів та стандартів, можемо відповісти, що обмеження людини у свободі може бути у найрізноманітніших проявах, і саме практичні ситуації є підтвердженням цієї думки. А от саме спосіб, тривалість, спосіб реалізації певного заходу, наслідки тощо і є визначальними критеріями, які мають бути досліджені у кожній окремій ситуації щоб впевнено заявляти, що саме ця особа за даних обставин знаходиться у підневільному становищі.

І вже на основі конкретної ситуації з особою, яка перебуває у місцях несвободи, можемо кваліфікувати її статус: затриманий, засуджений, під опікою, але в загальному говорячи про таких осіб, варто визначати їх як «осіб, що знаходяться у місцях несвободи» або «осіб, які перебувають у підневільному стані».

Підводячи підсумки дослідження дефініції «місця несвободи» та визначення статусу осіб, які у них перебувають, як на національному, так і на міжнародно-правовому рівнях, визначення, критерії та перелік яких не є чітко визначеними та закріпленими, існує велика необхідність у їх легальному закріпленні, адже це дасть змогу не лише краще орієнтуватись особі, яка перебуває у підневільному стані, а й слугуватиме базисом на трьох рівнях правового регулювання: національному, регіональному та універсальному, для кращого розуміння, правильного застосування норм за різних життєвих обставин та для подолання нігілізму та колізійних ситуацій у праві. Тим паче за умов чіткого закріплення норм на міжнародному рівні, це дасть змогу також покращити законодавство і на національних рівнях, тому що при ратифікації того чи іншого міжнародно-правового акту держави беруть на себе обов'язок імплементувати положення цього акту у національне законодавство.

Отже, пропонуємо наступне визначення **«місць несвободи»** – це місця,

в які поміщається чи перебуває протягом певного періоду часу особа на основі законного, обґрунтованого рішення органу державної влади, з метою надання їй опіки, здійснення перевиховання чи реалізації покарання за вчинену суспільно небезпечну дію або бездіяльність. Що ж до переліку закладів, котрі підпадають під цю дефініцію та визначення статусу особи, яка там перебуває, – то необхідно виходити з умов конкретної ситуації з урахуванням спеціальних ознак: спосіб та умови утримання, тривалість, наслідки тощо і диференціювати особу як «затриманого», «ув'язненого», «що знаходиться під опікою» чи в загальному – «особа, яка перебуває у підневільному становищі» або «особа, що знаходиться у місцях несвободи» [82].

РОЗДІЛ II. ПРАВА ТА СТАНДАРТИ УТРИМАННЯ ОСІБ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

2.1. Національний стандарт утримання осіб в місцях несвободи

Закріплення комплексу прав ув'язнених на національному законодавчому рівні міститься у декількох нормативно-правових актах: 1) загальні – у Конституції України [17, 69], та 2) спеціальні – у Кримінальному процесуальному кодексі України, Кримінально-виконавчому кодексі України, Законах України «Про попереднє ув'язнення», «Про пробацію» та інших нормативно-правових актах, положення яких ми проаналізуємо у процесі написання цього пункту [20, 21, 24, 25].

У процесі визначення дефініції «місця несвободи», їх переліку, статусу осіб, які там перебувають, що були об'єктом дослідження першого розділу дипломної роботи, ми дійшли висновку, що залежно від стосунку особи до певного кримінального правопорушення у межах кримінального провадження, вона набуває певного статусу та відповідного комплексу прав.

Ст. 42 та 43 КПК України визначено комплекс прав, що гарантуються особам, які ймовірно, зараз або в минулому перебували у місцях несвободи. Так, підозрюваний та обвинувачений мають наступні права: знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення їх підозрюють, обвинувачують; користуватися рідною або зрозумілою мовою при участі у процесуальних діях, отриманні процесуальних документів, та за необхідності за державні кошти отримати перекладача; бути поінформованими про власні права, отримати тлумачення їх змісту та пам'ятку; мати захисника; не свідчити проти себе та у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання; свідчити, надавати пояснення по висунутій підозрі, обвинуваченню або у будь-який момент відмовитися їх давати; вимагати здійснити перевірку щодо обґрунтованості здійсненого затримання; негайно

повідомити сім'ю, родичів про факт та місце перебування при затриманні чи застосуванні такого запобіжного заходу як тримання під вартою; збирати та подавати докази органам слідства та суду; брати участь у здійсненні процесуальних дій з використанням або без технічних засобів та під час цього задавати запитання, висловлювати заперечення та зауваження щодо порядку здійснення дій та протоколювання їх; клопотати про проведення певних процесуальних дій та про застосування заходів безпеки щодо себе, членів родини, майна; ознайомлюватись з матеріалами слідства, отримувати копії процесуальних документів, повідомлень; заявляти відводи та оскаржувати рішення, дії або бездіяльність посадових осіб слідства та суду; вимагати відшкодування завданої рішеннями, діями або бездіяльністю органів дізнання, прокуратури та суду шкоди та відновлення репутації при непідтвердженні висунутої підозри, обвинувачення [20, 70].

Окрім цього, обвинувачений також має наступні права: вимагати допиту та брати в ньому участь як щодо свідків обвинувачення, так і до свідків захисту; збирати та подавати суду докази; висловлювати свою думку щодо клопотань інших учасників судового розгляду; брати участь в судових дебатах; ознайомлюватись та висловлювати свої зауваження до наданих судовими працівниками журналу засідання та технічного запису процесу; оскаржувати рішення суду, ініціювати їх перегляд, бути поінформованим щодо поданих на них скарг у апеляційну та касаційну інстанції, заяв про перегляд та подавати на них заперечення; отримувати інформацію щодо підготовки та можливостей використання судової доповіді та брати участь (шляхом надання органу пробації відомостей для підготовки, ознайомлюючись та висловлюючи щодо неї певні правки, зауваження) або відмовитися від її підготовки. Комплекс процесуальних прав є невичерпним, так зокрема іноземцю-підозрюваному, який перебуває під вартою, надається право на зустріч з представником дипломатичної або консульської установи його держави, реалізація якого покладається на адміністрацію місця ув'язнення. Щодо прав особи, виправдувальний або обвинувальний судовий

вирок стосовно якої вже набрав законної сили, то цій особі надається той самий комплекс прав, як у обвинуваченого, але в тому обсязі, який йому необхідний для захисту на певному етапі судового провадження [20, 70].

Права осіб, які перебувають під вартою передбачені Законом України «Про попереднє ув'язнення» і до них належать наступні: бути поінформованим щодо підстав та мотивів взяття під варту, можливості оскарження їх в суді; на захист прав та інтересів як самостійно, так і за допомогою захисника від моменту затримання, поміщення під варту та на відмову свідчити до моменту його прибуття; отримання в друкованому варіанті роз'яснення певних норм статей Конституції, цієї статті та інших законодавчо передбачених прав; ознайомлення з правилами перебування під вартою; право на щоденну прогулянку протягом однієї години, для певних категорій – до двох годин; отримувати передачі, посилки, в тому числі і грошові; купувати протягом місяця за безготівковим розрахунком продукти харчування, предмети першої необхідності на суму, що дорівнює одному мінімальному розміру заробітної плати та без обмежень придбавати письмові देвайси, пресу, книги через торгівельну мережу під замовлення; користуватися власним одягом, взуттям, мати при собі документи та необхідні записи, які мають стосунок до кримінального провадження; користуватися наданими родичами телевізорами, забезпеченими місцями попереднього ув'язнення настільними іграми, пресою, книгами та речами придбаними за допомогою торгової мережі; отримувати душпастирську опіку, яку надають священнослужителі (капелани); самостійно здійснювати релігійні обряди та користуватися релігійною літературою, предметами культу за умови дотримання порядку у місцях попереднього ув'язнення та прав інших осіб; мати восьмигодинний нічний сон з можливим його перериванням та залученням до нагальних процесуальних та інших дій; оскаржувати та звертатись з заявами, листами до ЄСПЛ та інших міжнародних організацій, їх посадових осіб, членом, учасником яких є Україна, та до інших законодавчо передбачених державних органів та

службових осіб [24].

Щодо прав певних категорій громадян, то: жінки, які перебувають у попередньому ув'язненні можуть мати при собі дітей до трьох річного віку; молодь (14-35 років) має право на отримання необхідної психолого-педагогічної допомоги спеціалістів відповідних центрів соціальних служб; Існують винятки щодо осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, але для них обрано запобіжний захід тримання під вартою за іншим кримінальним провадженням або прийнято рішення про тимчасову екстрадицію: їх утримують у відповідності до норм цього закону, але для підтримання рівня безпеки, який діє у певній виправній колонії, право на отримання ними посилок, передач та на купівлю товарів першої необхідності, продуктів харчування регулюється відповідно до КВК України. Характеризуючи стандарти утримання, необхідно наголосити, що особи, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення, не мають зазнавати жодних обмежень чи мати привілеї за ознаками іншими, ніж ті, що є законодавчо передбаченими, та мають той комплекс прав та обов'язків, який є законодавчо визначений для громадян України [24].

Правове становище іноземців або апатридів теж визначене національним законодавством з рядом передбачених нормативно-правовими актами обмежень. Відносно режиму, то він є також законодавчо визначеним і ґрунтується на ізоляції осіб, регулярному нагляді за ними та роздільному утриманні. Особи, взяті під варту, мають утримуватись у маломісних, загальних або, за певних підстав (зادля збереження таємниці слідства, превенції посягань на життя цих осіб або скоєння ними злочинів тощо), одиночних камерах з обов'язковим роздільним перебуванням: чоловіків від жінок; неповнолітніх від дорослих; осіб, вперше притягнених від осіб, які вже були притягнені до кримінальної відповідальності; осіб, які відбували покарання в місцях позбавлення волі від осіб, які не перебували там; осіб, яким висунуто підозру чи обвинувачення у вчиненні тяжких, особливо тяжких кримінальних правопорушень від осіб, які перебувають під вартою за

злочини середньої тяжкості; осіб, яким висунуто підозру або обвинувачення у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України від осіб, яким висунуто підозру або обвинувачення у вчиненні інших злочинів; декількох осіб, яким висунуто підозру або обвинувачення в одному й тому ж кримінальному провадженні на підставі відповідного рішення; осіб, які раніше працювали або працюють в органах ОВС, НП, ЗС, СБ, прокуратури, юстиції, ДБР, НАБ, ДКВС України від цивільних осіб, які перебувають під вартою; окреме утримання осіб, яким висунуто підозру або обвинувачення у вчиненні злочинів за статтями 173-177, 200-235 КК України, засуджених до довічного позбавлення волі, іноземців, апатридів від інших осіб, які знаходяться у попередньому ув'язненні [24].

Матеріально-побутове забезпечення особам, які перебувають у попередньому ув'язненні, надається відповідно до санітарно та гігієнічно передбачених умов утримання з безоплатним та однаковим для кожного харчуванням, індивідуальним спальним місцем, постільними речами тощо, розмір камери для утримання однієї особи має бути не менше 2,5 м² в загальному, а для спеціальних категорій (вагітних або жінок з дітьми) – не менше 4,5 м², щодо медичного обслуговування, – то воно здійснюється відповідно до законодавчо встановлених норм. Що стосується побачень осіб, які перебувають під вартою, то порядок їх здійснення визначається для кожного індивідуально: так, загалом побачення з родичами або іншими особами організуються адміністрацією місця попереднього ув'язнення на підставі письмового дозволу слідчого, суду, які розглядають дане кримінальне провадження, і може бути тривалістю від однієї до чотирьох годин мінімум три рази на місяць; побачення іноземців з консульськими установами їх держав здійснюється теж на підставі письмового дозволу не лише слідчого, суду, які розглядають дане кримінальне провадження, а й за погодженням Міністерства закордонних справ України; побачення з родичами або іншими особами надається адміністрацією місць попереднього ув'язнення особам, до яких застосовано тимчасовий або екстрадиційний

арешт, на підставі письмового дозволу органу, що здійснює екстрадиційну перевірку щодо них, а побачення із співробітниками Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців забезпечується адміністрацією без обмеження у їх тривалості та кількості. Побачення з родичами, іншими особами, консульськими установами держав здійснюється під контролем адміністрації та з можливістю його дострокового припинення при порушенні правил, побачення зі співробітниками Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців здійснюється з дотриманням повної конфіденційності, побачення з захисником особи, яка перебуває у попередньому ув'язненні, відбувається наодинці, у вільний від участі у слідчих діях час, без обмежень у тривалості та кількості. Так, для підтримання безпеки, особи, які заходяться або покидають місця попереднього утримання, мають бути оглянуті на предмет внесення на територію заборонених предметів, винесення листів з метою оминати обов'язковий огляд адміністрацією кореспонденції тощо. Також з метою підтримання духовності кожної особи, яка знаходиться у попередньому ув'язненні, їм забезпечується побачення із священнослужителями, певними релігійними організаціями конфіденційно, у вільний від участі у слідчих діях час та без обмеження у їх кількості, а таємниця сповіді є охоронюваною, недоторканною та суворо конфіденційною. Право на комунікацію з зовнішнім світом у вигляді листів реалізується на підставі письмового дозволу особи, органу, які розглядають певне кримінальне провадження або в результаті набрання вироком суду сили закону. Надсилання скарг, заяв, клопотань осіб, які перебувають у попередньому ув'язненні, здійснюється адміністрацією цих закладів у певний термін на загальних підставах, якщо ж вони містять у собі інформацію, яка містить відомості, розголошення яких може шкодити здійсненню кримінального провадження, то вони не підлягають надісланню та передаються особі, яка здійснює кримінальне провадження з повідомленням особи-скаржника, прокурора тощо. За загальним правилом уся кореспонденція, скарги, заяви та клопотання осіб, які знаходяться під

вартою, підлягають огляду адміністрацією закладу, за винятком кореспонденції до захисника, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини та інших міжнародних організацій, установ, учасником яких є Україна. З отриманими відповідями на листи, скарги, заяви адміністрація закладу ознайомлює осіб, які перебувають під вартою, під розписку та з зазначенням у їх особистих справах. Право на працю осіб, які перебувають під вартою, реалізується на основі їх згоди, дозволу слідчого, суду, які розглядають кримінальне провадження, та у межах місця попереднього ув'язнення. Так, праця може бути як на безоплатній основі у вільний від участі у слідчих діях час та продовжуваністю не більше, ніж дві години (роботи, пов'язані зі створенням відповідних санітарно-побутових умов утримання в місцях попереднього ув'язнення), так і бути оплачуваною за діючими у народному господарстві тарифними ставками з законодавчо передбаченими відрахуваннями. Для забезпечення безпеки та створення належних умов утримання осіб, які перебувають під вартою, дозволяється використовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю, але лише у передбачених законом випадках. Таким чином підстави, міра та коло осіб, до яких їх можна застосувати, є чітко визначеними і слугують запорукою підтримання, наскільки це можливо, комфортних умов перебування, здоров'я як фізичного, так і психологічного кожного попередньо ув'язненого. Також одним з аспектів режиму у місцях попереднього утримання є майно осіб. Так, речі, які вони мають при собі, передачі та посилки, які їм адресуються, підлягають огляду та вилученню на період попереднього ув'язнення [24].

Ч. 1 ст. 16 Закону України «Про пробацію» передбачені основні права суб'єктів пробації, до яких належать право на: участь у підготовці досудової доповіді, складенні індивідуального плану роботи з іншими засудженими, тлумачення власних прав та обов'язків, інформування щодо умов відбування покарання та нагляду з боку органу пробації, одержання інформації про можливу допомогу та консультації, участь у програмах та заходах,

організатором яких виступає орган пробації, додержання правового режиму інформації з обмеженим доступом та права на оскарження рішень, дій або бездіяльності персоналу органу пробації [25, 75].

Права та стандарти утримання осіб, засуджених до покарання у виді обмеження або позбавлення волі як в загальному, так і щодо певних категорій, закріплені у Кримінально-виконавчому кодексі України [21]. Відповідно до положень ст. 7 КВК України, на державу покладаються ряд обов'язків щодо засуджених: забезпечення поваги та охорони їхніх прав, свобод, законних інтересів; створення необхідних умов для їх виправлення та ресоціалізації; надання як соціального, так і правового захисту та забезпечення їм особистої безпеки. Для реалізації покладених на державу обов'язків, вона забезпечує засудженим повний комплекс прав людини та громадянина, але з певними законодавчо передбаченими обмеженнями, яких особа зазнає через її спеціальний статус, а не в результаті дискримінації за спеціальними ознаками.

Так, відповідно до КВК України засудженим надається комплекс прав, які умовно можна поділити на три групи [21, 71, 74]. Перша група становить собою конституційні права, до яких належать:

– право на освіту (ст. 53 Конституції, ст. 125-126 КВК України). Відповідно до освітнього законодавства передбачається безоплатне та доступне отримання засудженими повної загальної середньої освіти, щодо вищої освіти, – в силу фізичної ізоляції засуджені можуть навчатися дистанційно у вищих навчальних закладах, також створюються умови для самоосвіти) [43, 88];

– право на працю (засуджені, як і «не обмежені у волі» громадяни України, не позбавлені цього права (ст. 43 Конституції, ст. 118-119 КВК), проте через відбування покарання, це право зазнає змін та обмежень, – фактично право на працю стає законодавчо закріпленим обов'язком для засуджених і перспектива вибору місця та виду праці визначається адміністрацією колонії з урахуванням наявних виробничих потужностей,

статі, віку, стану здоров'я та спеціальності засудженого-працівника) [18, 37];

– право на відпочинок (ст. 45 Конституції, ст. 119 КВК) реалізується в місцях несвободи через звільнення від роботи у вихідні, святкові та неробочі дні, які визначені законодавством про працю, проте права на щорічну відпустку засуджені не мають [18];

– право на охорону здоров'я та медичну допомогу (ст. 49 Конституції, ст. 116 КВК) реалізація відбувається через діючі у місцях позбавлення волі лікувально-профілактичні заклади та отримання у них як безоплатних (здійснення систематичних медичних оглядів, лікування, наданні консультацій), так і платних (додаткові консультації та лікування) медичних послуг);

– право на соціальний захист (ст. 46 Конституції, ст. 122 КВК) реалізується шляхом зарахування робочого часу під час відбування покарання до загального робочого стажу для призначення у подальшому трудової пенсії після звільнення зі сплатою страхових внесків до Пенсійного фонду України та отримання на загальних підставах державного пенсійного забезпечення за віком, по інвалідності, при втраті годувальника тощо [18];

– право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38 Конституції) [57];

– право на свободу слова, об'єднання громадян у суспільні організації, збиратися та проводити збори, мітинги (ст. 39 Конституції, ст. 127 КВК). Свобода слова реалізується через виступи засуджених на зборах та нарадах, які скликаються адміністрацією виправної колонії, внесення пропозицій;

– право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35 Конституції, ст. 128 КВК) реалізується шляхом сповідання будь-якої релігії, вільно виражаючи релігійні переконання, маючи вільний допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, придбаючи та користуючись незабороненою релігійною літературою,

іншими предметами і матеріалами релігійного призначення) тощо.

Поряд зі створенням механізму забезпечення рівності прав засуджених та прав «вільних» громадян, ми маємо змогу відслідкувати ряд правообмежень та видозмін цих прав через відбування покарання [90]. Такі правообмеження поширюються на наступні особисті права: особисту недоторканність, недоторканість житла, таємницю листування, телефонних розмов. Так, зокрема, право на свободу пересування та вільного вибору місця проживання (ст. 33 Конституції) через режим та ізоляцію реалізується наступним чином: на території колонії засуджені мають пересуватись лише строем; право вільного пересування, проте лише в межах територіальної ділянки або з дозволу адміністрації й поза нею, але в межах населеного пункту через виконувану роботу чи навчання, мають засуджені, які перебувають у ділянках соціальної реабілітації виправних колоній мінімального та середнього рівня безпеки.

Друга група становить собою комплекс загальногромадянських прав засуджених, які можуть бути тимчасово (на період відбуття покарання) обмежені чи взагалі позбавлені (знівельовані). До них належать майнові права (кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, проте в силу відбуття покарання цей комплекс прав зазнає правообмежень [85]. Права власності на майно засуджений не втрачає, проте обмежується в праві користування, оскільки це майно залишилось за місцем його проживання до арешту чи засудження або відповідно до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань є забороненим з подальшим вилученням та зберіганням чи утилізацією (ст. 102 КВК) [42]. Обмежується і право розпорядження, оскільки засуджений може його реалізовувати лише через обраного ним представника з використанням доручення, засвідченого адміністрацією колонії (така ж процедура і щодо прийняття спадщини) [89]. Щодо розпорядження власною спадщиною, – то засуджені також мають право скласти заповіт, який має бути засвідчений начальником виправної колонії. Важливе значення має реалізація права

засудженими на авторство, відкриття та винахід, тому що це слугує виправленню та подальшій ресоціалізації засудженого, тому на базі колоній мають бути створені бюро раціоналізації та винахідництва. Щодо прав у сімейно-шлюбних правовідносинах та батьківських прав, то безпосередньо засуджений не може брати участь у вихованні дитини, якщо він цього права не позбавлений, та існує спрощена процедура розірвання шлюбу, але у праві укласти шлюб засуджений жодним чином не обмежений – з дозволу адміністрації колонії і з відсутністю причин-перешкод засуджений може стати законним чоловіком чи дружиною [22]. Зазначений комплекс прав може бути розширений за умови гарної поведінки, сумлінного виконання режиму та ставленням до праці з подальшим переходом засудженого до дільниць соціальної реабілітації і надання йому права проживати разом з родиною, вести особисте господарство, мати при собі та користуватися грошима і цінними речами без обмеження.

Третю групу становлять спеціальні права засуджених, до яких належать (ст. 8 КВК):

- бути поінформованим адміністрацією органу виконання покарання щодо своїх прав, обов'язків, порядку та умов виконання та відбування покарання [86];

- на отримання ксерокопій з особових справ, інших документів, які стосуються реалізації прав засуджених тощо;

- на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності (заборона жорсткого, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження щодо засуджених та заборона піддавати їх медичним чи іншим дослідженням незалежно від їх згоди), а в разі застосування до засуджених заходів впливу, то вони мають бути здійснені виключно на підставі закону [83];

- звертатися з пропозиціями, заявами та скаргами до: адміністрації органів виконання покарань та їх вищестоящих органів, прокуратури, суду, інших органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських

організацій, омбудсмена, ЄСПЛ та інших міжнародних організацій, учасником або членом яких є Україна [46];

- спілкуватися рідною мовою надаючи пояснення, через пропозиції, заяви, скарги, та листуватися (у тому числі, право отримувати та відправляти посилки, бандеролі, грошові перекази, передачі);

- брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості, займатися фізичною культурою та спортом; зустрічатися з родичами та іншими особами;

- на підтримання зв'язків засудженими-іноземцями, апатридами з дипломатичними та консульськими установами їхніх держав або держав, які представляють та захищають їхні права, міжнародними органами, організаціями [80];

- на правову допомогу (за допомогою послуг адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи);

- на належне матеріально-побутове забезпечення [30].

Варто зазначити, що визначений комплекс прав є необмеженим, так як засуджені можуть мати й інші права, реалізація яких не суперечить меті, порядку та умовам виконання та відбування покарання, нормам діючого законодавства. Також спеціальні права можуть бути більш деталізовані залежно від виду та порядку обмеження волі, особи засудженого, і з врахуванням зазначених особливостей ґрунтовніше відображені в Правилах внутрішнього розпорядку конкретної установи виконання покарань [34].

Ознайомившись з основними правами, варто більш детально розглянути додаткові права, які надаються особам, засудженим до обмеження або позбавлення волі та стандарти їх утримання. Першочерговими завданнями для створення належних умов утримання на практиці є окреме розміщення осіб, які нещодавно прибули до закладу виконання покарань, з обов'язковим проходженням медичного обстеження та психолого-педагогічного вивчення особистостей протягом двох тижневого

терміну для з'ясування як фізичного, так і психоемоційного стану особи. Щодо прав засуджених до обмеження волі, то до них належать [21, 71, 74]:

- носити цивільний одяг, мати при собі та користуватися гаджетами (персональні комп'ютери, мобільні телефони тощо) та аксесуарами до них, цінні речі, гроші та користуватися ними без жодних обмежень [44];

- відправляти листи, отримувати передачі, мати як короткострокові без обмежень, так і довгострокові з обмеженнями (до трьох діб один раз на місяць) побачення [35];

- мати можливість короткострокового виїзду за межі виправного закладу за потреби звернутися до медичного закладу через хворобу чи необхідне лікування, для складання іспитів у навчальному закладі, для прибуття до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду за його попереднім викликом, для попереднього вирішення питань щодо побутового та працевлаштування після звільнення, для оформлення пакету документів необхідного для призначення та подальшої виплати пенсії тощо [36];

- проживати з власними сім'ями в орендованих або придбаних приміщеннях в межах виправного закладу, а по закінченні шестимісячного строку від моменту початку відбування покарання та за зразкової поведінки на підставі постанови начальника кримінально-виправного закладу – поза межами закладу;

- працювати за строковим трудовим договором на виробництві виправних центрів, підприємствах, установах, організаціях будь-якої форми власності з обов'язковим наглядом за їхньою поведінкою за платню або безоплатно в неробочий час до двох годин в день в порядку черги для благоустрою виправних закладів, їх територій [37];

- за умови оплачуваної праці засуджених за строковим трудовим договором, мають право на загальнообов'язкове державне соціальне страхування або на загальних підставах, право на призначення та отримання пенсії за віком, через інвалідність, при втраті годувальника та в інших законодавчо передбачених випадках;

– на належне матеріально-побутове забезпечення (пенітенціарний заклад надає кожному індивідуальне спальне місце, постільні принадлежності, необхідний інвентар. Щодо продуктів харчування, одягу, взуття, речей першої необхідності, комунально-побутових та інших послуг, то варто зауважити, що їх засуджений купує та оплачує за власні кошти [32]. Якщо ж засуджений не працює з певних причин та за відсутності на цей термін власного доходу, – виправний заклад забезпечує харчуванням та оплачує комунально-побутові послуги. При цьому квадратура жилого приміщення має бути від 4 м² на одного засудженого) [30];

– організовувати та брати участь у самодіяльних організаціях, виховних заходах;

– на безпечне (в тому числі і під вартою за необхідності) безоплатне (за рахунок державних коштів) з дотриманням належних санітарно-гігієнічних, матеріально-побутових умов переміщення як до виправного закладу, так і при його зміні, або за інших умов.

Щодо прав та стандартів утримання засуджених до позбавлення волі, то до них належать [21, 71, 74]:

– роздільне (на практиці реалізується окремим розміщенням наступних категорій громадян: чоловіків від жінок, неповнолітніх від дорослих засуджених, вперше засуджених від тих, які раніше вже відбували покарання; чоловіків, які вперше засуджені за злочини по необережності та засуджених, які раніше працювали в правоохоронних, судових органах та займались адвокатською діяльністю) та ізольоване, відокремлене від інших (засуджених довічно) утримання у виховних та виправних колоніях;

– відбування покарання в одному кримінально-виконавчому закладі, що знаходиться в одному адміністративно-територіальному просторі з місцем проживання особи до її засудження або в місці постійного проживання її родичів з можливістю переведення до іншого закладу виконання покарання за певних обставин. Залежно від статусу, поведінки засудженого та розгалуженої системи структурних підрозділів місць

позбавлення волі, засуджених поміщають до дільниці карантину, діагностики та розподілу, ресоціалізації та соціальної адаптації з метою комфортного відбування покарання та перевиховання (на основі результатів обстеження засудженого, вивчення його особистості складаються індивідуальні програми соціально-виховної роботи, визначаються режим та умови утримання);

- купувати, володіти та розпоряджатися на власний розсуд предметами, речами, виробами та коштами;

- листуватися, підтримувати телефонний зв'язок з особами, які знаходяться на волі, користуватися Інтернетом;

- брати участь у діяльності соціально корисних гуртків, самодіяльних організацій, займатися спортом;

- купувати за безготівковим розрахунком на кошти, зароблені в колонії, за пенсійне забезпечення, отримані шляхом переказу тощо, речі першої необхідності, продукти харчування, білизну, одяг, взуття [39];

- отримувати бандеролями, посылками, передачами та купувати за власні кошти літературу (заборона мати при собі понад десять книжок), періодичні видання, письмові приналежності без кількісних обмежень;

- розпоряджатися вільним часом на власний розсуд з підтриманням правил поведінки виправного закладу;

- отримувати освіту;

- подавати звернення до адміністрації пенітенціарного закладу про умовно-дострокове звільнення засудженого або заміну залишку його покарання на більш м'яке [46];

- мати як короткострокові (до чотирьох годин за присутності представника пенітенціарного закладу з родичами, іншими особами), так і довготривалі (до трьох діб з близькими родичами з можливістю оплатного спільного проживання), необмежені кількісно та у часі (з адвокатом чи спеціалістом у сфері права) побачення, підтримувати оплачуваний за кошти засудженого телефонний контакт (за присутності представника закладу виконання покарань без кількісних обмежень) та користуватися Інтернетом

(користуватися дозволеними сайтами, мати можливість створити власну поштову скриньку з подальшим моніторингом кореспонденції в ній адміністрацією закладу);

– дозволяються короткочасні (до семи, десяти або чотирнадцяти діб без врахування часу на дорогу) оплачувані за власні кошти засудженого виїзди за межі колоній з дозволу начальника за певних обставин: тяжкої хвороби, яка становить загрозу життю або при смерті близького родича, стихійного лиха, що завдало великої шкоди матеріального характеру засудженому, його родині, з метою отримання медичної допомоги, за неможливості її отримання в межах закладу виконання покарання, для влаштування дітей, які народилися та перебували до певного віку у будинках дитини при пенітенціарних закладах, до родичів, опікунів, сиротинців тощо;

– отримувати посилки, бандеролі без обмеження їх кількості, але у відповідності до поштових нормативів;

– листуватися, відправляти та одержувати телеграми за власний рахунок без кількісних обмежень, але з обов'язковим (загальна кореспонденція: сім'я, друзі тощо) моніторингом їх установами виконання покарань або без такого (спеціальна кореспонденція: омбудсмен, ЄСПЛ, міжнародні установи та організації, членом яких є Україна, органи прокуратури та суду, адвокат); надсилати та отримувати з подальшим зарахуванням на власний рахунок кошти без обмеження у їх кількості щодо родичів або з дозволу адміністрації місць виконання покарання й іншим;

– на належні матеріально-побутові санітарно-гігієнічно відповідні умови утримання (утримання в блочних приміщеннях з жилою площею від 4 м² на засудженого, а у лікувальних установах – від 5 м² з забезпеченням постільними принадлежностями, одягом, взуттям залежно від кліматичних умов, калорійним харчуванням як безоплатно (для певних категорій: осіб з інвалідністю I, II груп, вагітних жінок з чотири і більше місячним терміном, непрацюючих жінок, діти яких перебувають при колонія у дитячих будинках, непрацюючих жінок від 55 років та чоловіків від 60 років та які не мають

пенсійного забезпечення та особам, звільненим від праці через хворобу), так і на платній основі в загальному порядку;

– на медико-санітарне забезпечення як лікувальними установами кримінально-виконавчих установ (протитуберкульозних, інфекційних ізоляторів), так і цивільними закладами охорони здоров'я, а на засуджених покладається обов'язок дотримання правил гігієни, санітарних вимог (умови створення яких покладаються на пенітенціарні заклади) [38, 45, 84]. Також варто зазначити, що до засуджених може бути застосовано примусове годування, але на підставі та за визначених судовим рішенням умов тощо [31];

– право на працю як на добровільних засадах з метою благоустрою пенітенціарного закладу, його території до двох годин на день в неробочий час та в порядку черги (люди по досягненню пенсійного віку, особи з інвалідністю I і II груп, хворі на активну форму туберкульозу, вагітні жінки з понад чотири місячним терміном, жінки з дітьми, які перебувають у дитячих будинках при колоніях за їх бажання та за результатами позитивного висновку комісії лікарів з зарахуванням від п'ятдесяти відсотків місячного доходу), так і на обов'язкову (за наявності заборгованості за виконавчими документами та обов'язку її погасити (з виплатою від двадцяти п'яти відсотків заробітку) тощо) на основі цивільно-правового або трудового договору між засудженим та фізичною особою-підприємцем, юридичною особою в безпечних, відповідно до законодавчо передбачених умов праці з обов'язковою оплатою її результатів залежно від кількісного та якісного показників виконаної роботи з обов'язковим відрахуванням певної суми коштів на сплату податку на доходи фізичних осіб, аліментів та витрат на їх утримання;

– право на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (застосовується до засуджених, які були залучені до оплачуваної роботи за трудовим договором) та пенсійне забезпечення (по досягненню пенсійного віку, у зв'язку з інвалідністю, при втраті годувальника тощо з обов'язковим

зарахуванням від п'ятдесяти відсотків суми на особовий рахунок за місцем відбування покарання та з відшкодуванням витрат на їх утримання);

– на участь у соціально-виховній роботі у вигляді індивідуальних, групових або масових заходів на основі психолого-педагогічних принципів і методів; на загальноосвітнє та професійно-технічне навчання. Так, відповідно до норм законодавства для засуджених адміністрацією колоній забезпечуються можливості безоплатного отримання та за бажання підвищення рівня повної загальної середньої освіти шляхом створення середніх загальноосвітніх шкіл трьох ступенів з безоплатним забезпеченням їх письмовими девайсами, учбовими матеріалами, створенням умов для самоосвіти, звільнення від роботи зі збереженням заробітку для здачі ДПА тощо. За відсутності у засуджених робітничої професії, створюються можливості для їх підготовки на курсах професійного навчання робітників на виробництвах;

– на створення та участь у самодіяльних організаціях, радах колективів та відділень соціально-психологічної служби у виправних закладах;

– на свободу віросповідання з врахуванням тих обмежень, які необхідні для підтримання режиму, безпеки виправного закладу та не суперечать інтересам інших засуджених і реалізується наступним чином: вільним вираженням власних поглядів з релігійних питань, можливістю купувати та користуватися літературою, предметами та матеріалами релігійного призначення, проводити та брати участь у релігійних обрядах, мати душпастирську опіку тощо;

– на розпорядження за власним розсудом своїм вільним часом (понад дві години на добу), але згідно з розпорядком колонії та у відповідності до незаборонених видів діяльності.

Також у главі 21 та 22 КВК України закріплено права та стандарти утримання наступних категорій осіб: жінок та неповнолітніх, засуджених до довічного позбавлення волі. За необхідності, для утримання до трьох річного віку дітей жінок, які засуджені до позбавлення волі, при пенітенціарному

закладі створюють дитячі будинки з забезпеченням відповідних умов перебування, розвитку та можливістю спільного проживання або, за відсутності такого бажання, без кількісних обмежень відвідувати у вільний від роботи, інших обов'язків час. Дітей у будинках дитини можуть також навідувати їхні родичі, інші особи, яким по досягненню дитиною трьох річного віку може бути передано під опіку та піклування або, за неможливості мирно вирішити подальше місце проживання дитини, спір між батьками вирішується в судовому порядку, органами опіки та піклування. Щодо засуджених жінок з понад чотири місячним терміном вагітності або з дітьми до трьох років, за незастосування до них звільнення від покарання, направляються для продовження його відбування до колоній з будинками дитини, а у випадку якщо жінка відбула річний строк свого покарання та була доброю матір'ю, то адміністрацією закладу може бути продовжено термін перебування дитини до закінчення терміну покарання його матері [21].

Окрім сумлінного виконання матір'ю її обов'язків щодо дитини, відповідального ставлення до роботи, дотримання умов режиму пенітенціарного закладу, засудженим жінкам на основі постанови начальника колонії та спостережної комісії надається можливість проживати разом з дитиною, до досягнення нею трирічного віку або у зв'язку з вагітністю та пологами, за межами закладу з рядом наступним привілеїв: носити цивільний одяг; мати при собі кошти, цінності, мобільний телефон; без обмежень у кількості, часі листуватися, бачитися з родичами, іншими особами, користуватися мобільним зв'язком за власні кошти, отримувати посилки, грошові перекази та витрачати їх; з дозволу начальника колонії, вільно пересуватися по її території; через пологи, власні хвороби або дітей звертатися за медичною допомогою, лікуванням до місцевих лікувальних закладів. По закінченні терміну звільнення від роботи через вагітність та пологи, ув'язнені жінки можуть виконувати роботу за вказівкою адміністрації закладу з нарахуванням заробітку на загальних умовах [21, 41,

71].

Щодо утримання у пенітенціарних закладах неповнолітніх, то важливим моментом у стимулюванні у них гарної поведінки або покарання за погану, їх перевихованні, подальшій ресоціалізації є застосування до них заходів заохочення (надання можливостей перебувати (до восьми годин на добу) та відвідувати культурні, спортивні заходи (до дванадцятої години) під супроводом працівників, батьків, родичів за межами колонії) та стягнення (попередження, догани та суворої догани, скасування поліпшених умов утримання, поміщення до дисциплінарного ізолятора (до п'яти діб) з можливістю відвідувати роботу, навчання або без такої можливості) [21, 74].

По досягненню засудженим вісімнадцяти річного віку постає питання щодо його залишення чи переведення до колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами утримання. Вирішення цього питання покладається на керівництво колонії, у якій перебуває засуджений, педагогічну раду та центральний орган виконавчої влади у сфері виконання кримінальних покарань. Якщо засуджені по досягненню повноліття не потребують у закріпленні результатів їх виправлення, завершили загальноосвітнє або професійно-технічне навчання, то вони підлягають переведенню, а якщо процес навчання ще триває і поведінка засуджених не є доброю, то вони залишаються у виховних колоніях до досягнення ними двадцяти двохрічного віку з продовженням перебування на умовах перебування, матеріально-побутового забезпечення, які діють для неповнолітніх. Важливу роль у перевихованні та ресоціалізації засуджених-неповнолітніх відіграє громадськість: піклувальна рада при пенітенціарному закладі, яка складається з представників державних, місцевих органів влади, громадських організацій, батьківські комітети тощо. Характеризуючи стандарти утримання засуджених до довічного позбавлення волі, варто зазначити, що вони підлягають утриманню окремо від інших засуджених, за винятком лише спільного утримання у звичайних жилих приміщеннях колонії максимального рівня безпеки з засудженими, які відбули десять років свого

покарання у приміщеннях камерного типу (по дві особи та одягнені у спеціальний одяг з можливістю за певної загрози своєму життю або превенції злочинів, на підставі медичного висновку – в одиночній камері) та підлягають перебуванню: чоловіки – у секторах максимального рівня безпеки виправних колоній середнього та виправних колоніях максимального рівня безпеки, жінки – у секторах середнього рівня безпеки виправних колоній мінімального із загальними умовами тримання та виправних колоніях середнього рівня безпеки з можливістю зміни умов їх утримання [21, 74].

Щодо умов утримання жінок, засуджених до довічного позбавлення волі, то вони мають утримуватись у секторах середнього рівня безпеки із загальними умовами та режимом, який передбачається для утримання засуджених у виправних колоніях середнього рівня безпеки.

Засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі, мають право [21, 71]:

- витратити без кількісних обмежень кошти, зароблені за час перебування у пенітенціарному закладі, отримані переказами, пенсійне забезпечення тощо на продукти харчування, предмети першої необхідності, одяг, білизну, взуття;

- мати короткочасні (один раз на місяць) та довготривалі (один раз на два місяці) побачення з близькими родичами;

- мати щоденну годинну прогулянку;

- працювати у межах території колонії з дотриманням вимог для утримання засуджених до їх перебування у камерних приміщеннях;

- право на освіту, яке реалізується шляхом створення в межах колонії консультаційних пунктів для надання загальної середньої освіти засудженим;

- за умови сумлінного виконання трудових обов'язків, зразкової поведінки та по закінченню п'ятирічного терміну відбування покарання, мати можливість брати участь у групових освітніх, культурних, спортивних заходах;

- звертатися з клопотанням про помилування, по закінченню двадцяти

річного терміну відбування призначеного покарання.

Підсумовуючи, варто зазначити, що закріплений комплекс прав засуджених у національному законодавстві дає змогу жити та розвиватися у місцях позбавлення волі, проте основна проблема недотримання, порушення цих прав та фактор змін на краще полягають у людських ресурсах. Так, забезпечивши систему місць позбавлення волі висококваліфікованими працівниками з високими моральними цінностями та якостями, шляхом проведення щорічних їх перевірок, ми отримаємо не лише покращення рівня функціонування системи місць несвободи, а й інших суспільних інституцій, держави в цілому.

2.2. Регіональний стандарт утримання осіб в місцях несвободи

На регіональному (європейському) рівні права ув'язнених та комплекс взаємодії з ними визначені у декількох нормативно-правових актах:

1) загальні – у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [8], та

2) спеціальні – у Європейських пенітенціарних правилах та Стандартах Комітету запобігання катуванням Ради Європи [9, 10].

Європейські пенітенціарні правила структурно складаються з дев'яти частин, а права осіб, які перебувають у місцях несвободи, закріплені у II, III, IV та VII частинах. Розглянемо їх детальніше [9].

Основні принципи Правил викладені у частині I і передбачають, що застосування Правил має бути неупередженим, з недопущенням жодної дискримінації за будь-якими спеціальними ознаками; у ставленні до осіб позбавлених волі має бути забезпечено дотримання їхніх прав людини, а за їх порушення виправданям не може слугувати брак ресурсів; у випадку незаконного позбавлення прав на підставі судового рішення з призначення

покарання у виді позбавлення волі чи запобіжного заходу у виді поміщення під варту, такі особи зберігають увесь комплекс прав; за умови позбавлення волі, обмеження, що на неї накладаються, мають бути мінімально необхідними та обґрунтованими; перебування в місцях позбавлення волі та під вартою має бути максимально наближеним до умов життя в соціумі та в подальшому слугувати легкій соціалізації; має підтримуватись співробітництво із зовнішніми соціальними службами, громадянським суспільством та здійснюватись залучення їх до питань в'язничного життя; у зв'язку з покладеною важливою соціальною функцією, персонал пенітенціарних закладів має бути професійним, з високими моральними якостями та працювати у гідних умовах; на регулярній основі має здійснюватись інспектування державними органами та незалежний моніторинг.

Загальною сферою дії Правил є застосування їх як до осіб, поміщених під варту, так і до осіб, засуджених до позбавлення волі, які утримуються у відповідних пенітенціарних установах. Також передбачено застосування їх до осіб, які можуть утримуватись в пенітенціарному закладі, з інших причин та до осіб, поміщених під варту або засуджених до позбавлення волі, на основі судового рішення, але з певних причин утримуються в інших місцях.

Права ув'язнених під час прийому. Ув'язнення особи має бути здійснено на підставі належно оформленого законного рішення, а прийом ув'язненого до закладу виконання покарань має бути обов'язково зареєстрований з вказівкою ряду відомостей: про особу ув'язненого; підстави та інформація про орган, що прийняв рішення; дата та час прийому; перелік особистого майна; опис помітних тілесних ушкоджень та скарг на погане ставлення за попереднього ув'язнення; відомості про психічний та фізичний стан. Під час здійснення прийому ув'язнені мають бути усно або письмово зрозумілою мовою поінформовані з можливістю користуватися цим текстом надалі про наступне: правила внутрішнього розпорядку; їх права та обов'язки в пенітенціарному закладі; строк відбування покарання та можливості

дострокового звільнення; процесуальні дії, які їх стосуються. За результатами прийому та за згоди, про факт ув'язнення має бути повідомлено дружину (чоловіка), партнера, найближчого родича, раніше визначену ув'язненим особу.

Право на безпечний розподіл та комфортне розміщення. По можливості необхідно зважати на вимоги щодо подальшого здійснення розслідування, забезпечення безпеки, необхідності створення загального режиму, бажання ув'язненого про відбування призначеного покарання в певному закладі та подальші можливі переведення і направляти в ті пенітенціарні установи, які знаходяться поблизу місця проживання або соціальної реабілітації. Розміщення ув'язненого має здійснюватись з повагою до його людської гідності, з можливістю забезпечення місця для усамітнення та у відповідності до санітарно-гігієнічних вимог, кліматичних умов (враховуючи площу, освітлення, опалення та вентиляцію приміщень). Розміщення ув'язнених на ніч має бути окремим або спільним за наявності відповідного приміщення, з врахуванням сумісності та бажання ув'язнених. Так, при направленні ув'язненого для відбування покарання до певної пенітенціарної установи необхідно зважати на можливість забезпечення окремого утримання підслідних від засуджених, жінок від чоловіків, молодих від ув'язнених старшого віку. Відступ від цих вимог допускається за участі у спільних організаційних заходах, згоди ув'язнених утримуватись разом та думки щодо допустимості такого утримання адміністрацією пенітенціарного закладу. Заходи безпеки при розміщенні та утриманні мають бути з мінімальними обмеженнями, але враховувати можливу небезпеку щодо втечі або заподіяння шкоди іншим ув'язненим або собі.

Пенітенціарним закладом мають бути забезпечені умови для дотримання як загальної гігієни (приміщення, камери мають утримуватись у бездоганному порядку та чистоті), так і гігієни в'язнів (чистий та охайний одяг, взуття, спальні місця) за допомогою необхідної кількості ванних та душових кімнат (з можливістю щоденного або принаймні двічі на тиждень

користування), вільний доступ до необхідних санітарних засобів, девайсів.

Одяг та постільні принадлежності. Ув'язнені, за відсутності власного прийняттого, мають бути забезпечені гідним одягом з врахуванням кліматичних умов, а при тимчасовому виході за межі пенітенціарного закладу ув'язнені мають бути забезпечені одягом, який не видає їх статус.

Харчування. Ув'язнені забезпечуються комплексним калорійним триразовим харчуванням, приготованим з дотриманням гігієнічних вимог, враховуючи їх вік, стан здоров'я, релігію, культуру, характер виконуваної роботи та завжди доступною чистою питною водою.

Право на юридичну допомогу. Кожному ув'язненому гарантовано отримання та роз'яснено можливості реалізації права на правову допомогу як безоплатну, так і за власні кошти, з дотриманням конфіденційності або без такої (якщо існує підозра у підготовці та з метою превенції тяжких злочинів, безпеки пенітенціарної установи), на доступ до процесуальних документів, що їх стосуються, та можливість їх зберігання.

Контакти із зовнішнім світом. Пенітенціарними установами має бути забезпечено: максимально часте або обмежене, контрольоване з передбачених причин на підставі судового рішення (продовження розслідування, попередження вчинення злочинів, захист жертв тощо), спілкування та відвідування ув'язнених їхніми родинами, іншими особами, представниками зовнішніх організацій для підтримання та зміцнення здорових контактів з зовнішнім світом; загальнодоступне або обмежене судом на визначений час право на отримання інформації про події у світі різними способами на регулярній основі; негайне інформування ув'язненого про смерть, тяжку хворобу його рідних та повідомлення ув'язненим, пенітенціарною установою за згоди ув'язненого, про ув'язнення, переведення, травмування, тяжку хворобу його рідних; за необхідності з супроводом або самостійно ув'язненому має бути дозволено залишати пенітенціарний заклад для відвідування хворого родича, участі в похованні тощо; можливість ув'язненим спілкуватися зі ЗМІ або заборона це робити з

визначених причин; законодавчо дозволена участь у виборах, референдумах, інших проявах громадського життя.

Внутрішній режим має забезпечувати добробут ув'язнених, особливо жертв психологічного, сексуального або фізичного насилля, можливість проводити необхідну кількість часу поза власними камерами з метою адекватної соціальної взаємодії.

Трудова діяльність ув'язнених має бути безпечною, варіативною, корисною, справедливо оплачуваною та підпорядкованою умовам національних систем соціального забезпечення, як в межах пенітенціарного закладу, так і поза ним, спрямованою на підтримання або розвиток навичок, які в подальшому зможуть знадобитись для заробітку на життя, максимально наближеною до такої ж роботи в суспільстві. Максимальна тривалість праці визначається з урахуванням місцевих норм, звичаїв, прирівнюється до праці вільнонайманих робітників, а відпочинок має бути з врахуванням часу для самоосвіти та принаймні раз на тиждень. Ув'язненим надається можливість витратити частину заробітку на власні потреби, пересилати родинам або накопичувати, що заохочується пенітенціарною установою, задля використання принаймні перший час після звільнення.

Право на спорт та дозвілля. Кожному ув'язненому надається можливість займатися мінімум годину фізичними вправами на вулиці, за сприятливих погодних умов, або в спеціальному приміщенні, за несприятливих. Організовані пенітенціарною установою або в'язнями культурні та спортивні заходи, інші форми проведення дозвілля є не лише невід'ємною складовою внутрішнього режиму, а й сприяють налагодженню дружніх відносин між в'язнями.

Право на освіту. Кожною пенітенціарною установою має бути надано доступ до загально інтегрованої, з можливістю продовження після звільнення, різноманітної та з врахуванням індивідуальних потреб кожного в'язня (особливо молоді, з особливими потребами або з наявним браком базових або професійних навичок) освіти та не зазнавати жодних утисків

через участь в освітніх програмах, оскільки освіта та праця за статусом у внутрішньому режимі мають бути рівноцінними. Як для забезпечення навчання, так і для проведення дозвілля, кожен пенітенціарний заклад має бути забезпечений бібліотекою, з наявними в ній різноманітними навчальними, інформаційними та популярними ресурсами.

Пенітенціарними закладами має бути забезпечено свободу думки, совісті, релігії, повагу до поглядів кожного в'язня, відсутність примушення та попри волю залучення до іншої релігії або зібрань. Так, внутрішній режим має бути організований належним чином з наданням можливості ув'язненим сповідувати власну релігію, відвідувати бажані заходи, зберігати у себе певну літературу, і в той же час представникам певних релігій має бути забезпечено можливість конфіденційно спілкуватися з в'язнями та відвідувати їх.

При прибутті ув'язнені мають здати своє майно, яке заборонено тримати при собі правилами внутрішнього розпорядку, на відповідальне зберігання з засвідченням цього факту у письмовій формі, а в разі виникнення питання про необхідність у його знищенні, ув'язнений має бути повідомлений про цю зареєстровану необхідність, щодо ліків ув'язненого, – це питання вирішує лікар. Ув'язненим має бути забезпечена можливість купувати, з врахуванням вимог гігієни, безпеки та порядку, певні товари, продукти харчування за цінами наближеними до цін аналогічних товарів на волі, та пенітенціарна установа має забезпечити необхідні умови для збереження майна ув'язнених.

Перевезення ув'язнених до пенітенціарних закладів, з них або в інші місця має здійснюватись за комфортних, гідних умов зі збереженням їхньої анонімності під керівництвом та за кошти державних органів.

Усі ув'язнені мають бути звільнені відразу по закінченню строку їхнього ув'язнення з обов'язковою реєстрацією дати та часу звільнення, на основі рішення про звільнення судовим або іншим органом влади, з можливістю звернутися до певних служб чи вжити необхідних заходів для подальшої успішної ресоціалізації. Перед звільненням ув'язненим має бути

запропоновано пройти медичне обстеження. При звільненні ув'язненим під підпис повертаються документи, які посвідчують їхню особу, всі їхні речі, кошти, які були вилучені на надійне зберігання на час відбування покарання, за винятком законно вилучених, обов'язкових до знищення речей.

Право на медичне обслуговування та догляд. Адміністрацією пенітенціарного закладу має бути забезпечена охорона здоров'я всіх ув'язнених з недопущенням жодної дискримінації у зв'язку з їхнім спеціальним становищем як в межах пенітенціарного закладу (у власній лікарні), так і в тісній співпраці, взаємодії із цивільними установами. Медичні послуги мають бути спрямовані на попередження, виявлення та лікування фізичних та психічних хвороб, дефектів, які турбують в'язнів. Законодавчо забороненим є проведення експериментів над ув'язненими без їхньої згоди або за їхньої згоди, проте з можливим заподіянням їм фізичних, психічних травм.

Право на безпечне утримання забезпечується за допомогою ефективної організації внутрішнього розпорядку, режиму, безпеки та контролю і реалізується наступним чином: надання можливості ув'язненим обговорювати питання їх загальних умов утримання та планів відбування покарання; контактувати з персоналом у будь-який час; проведенням обшуку ув'язнених, їх речей персоналом з неухильним дотриманням законодавчо передбаченої процедури; застосування адміністрацією пенітенціарного закладу механізмів відновлювального правосуддя та медіації для врегулювання суперечок між ув'язненими; проведенням неупередженого, справедливого розслідування та, за його результатами, застосування пропорційної, справедливої санкції.

Право на оскарження та клопотання. Ув'язненим як індивідуально, так і на колективній основі забезпечується безкарна можливість оскарження, подання клопотань до начальника пенітенціарного закладу, інших компетентних установ, в разі відмови за запитами, – мають бути зазначені причини та пояснено ув'язненому його можливість на оскарження цього

рішення в незалежній інстанції. За умов порушення прав ув'язненого, до компетентних установ зі скаргами можуть звертатися його родичі, законні представники, організації, які займаються питаннями належного поводження з ув'язненими.

Також Правилами визначені права, стандарти утримання певних категорій ув'язнених: жінок, малолітніх, немовлят, іноземців, представників етнічних, мовних меншин та осіб, справи яких ще не розглянуті в суді.

Так, на владу покладено додатковий обов'язок щодо врахування будь-яких потреб (фізичних, психологічних, соціальних, професійних) жінок при прийнятті рішень щодо їх утримання, зокрема у наданні доступу до спеціалізованих послуг жінкам-ув'язненим, які стикнулися з певними проблемами (сексуальне, психологічне насилля тощо), забезпечення можливості народжувати поза пенітенціарним закладом, а в разі народження у місцях позбавлення волі адміністрація установи має забезпечити необхідною підтримкою та засобами обслуговування.

Відбуваючи покарання у пенітенціарних закладах малолітні мають утримуватись окремо від дорослих, або разом, якщо це принесе їм користь, та пенітенціарним закладом має бути забезпечено доступ до соціальних, психологічних, освітніх послуг, релігійної підтримки, до програм дозвілля тощо.

Перебування немовлят в пенітенціарному закладі передбачається перебуванням там їхніх батьків та має відповідати їхнім інтересам (в спеціально обладнаній дитячій кімнаті під доглядом кваліфікованих співробітників), а поводження з ними не має бути аналогічним поводженню з ув'язненими.

Щодо перебування іноземних громадян в пенітенціарній установі, то адміністрацією має бути забезпечено їх негайне інформування про їхні права зрозумілою мовою та надання можливостей спілкуватися з дипломатичними, консульськими представниками їхніх країн або країн, які візьмуть відповідальність за їхні інтереси, з представниками національних,

міжнародних органів.

Відбування покарання у виді позбавлення волі представниками етнічних, мовних меншин має бути спрямоване на врахування та задоволення їхніх потреб, в тому числі наданням можливості слідувати своїм культурним традиціям у місцях несвободи, використанням кваліфікованих перекладачів та доступом до друкованих матеріалів рідною або зрозумілою їм мовою.

Стандарти поводження та комплекс прав ув'язнених, справи яких ще не розглянуті в суді, врегульовані наступним чином: режим не може бути визначений з перспективою того, що в майбутньому представник цієї категорії буде засуджений за скоєння злочину; розміщення має бути в одиночних камерах або з іншими представниками цієї категорії за бажанням; дозвіл носити власний придатний одяг або, за його відсутності, пенітенціарний заклад має забезпечити одягом відмінним від одягу засуджених; пенітенціарним закладом має бути здійснено належне інформування про право на юридичну допомогу та створено можливості для її реалізації; контакти із зовнішнім світом мають бути як в повному обсязі з використанням всіх можливих дозволених засобів, так і обмеженими, якщо це заборонено судом; забезпечено можливість, але не встановлено обов'язок ув'язненим працювати.

Важливу роль у забезпеченні дотримання прав людини в місцях позбавлення волі також відіграють Стандарти Комітету запобігання катуванням Ради Європи [10]. Аналіз зазначених стандартів дозволяє виділити наступні додаткові, уточнюючі права ув'язнених, рекомендації щодо їх утримання.

Забезпечення доступу в'язнів до **відповідних туалетів та підтримання належних гігієнічних умов утримання під час відбування покарання**. Комітет негативно ставиться та вкотре наголошує, що є досить поширеною практика в ряді країн, у яких для задоволення фізіологічних потреб в'язнів забезпечують відром у камерах, нехай і з його регулярним спорожненням. Такі умови утримання є неприпустимими та ганебними. Тому

Комітет зазначає, що туалет має бути належного вигляду та знаходитись у санітарній зоні камери або в окремому приміщенні, і ув'язнені повинні мати безперешкодний постійний доступ до нього. Окрім туалету, для підтримання гігієни, в'язням має бути забезпечено доступ до душу, ванної, наявність проточної води в камерах на регулярній основі [16].

Наявність процедури негайного конфіденційного приватного медичного огляду. Так, зокрема особам, які зазнали фізичного впливу посадових осіб місць несвободи, має бути забезпечена можливість обстежитись без присутності останніх, їхнього прослуховування або спостереження, та за умови неухильного дотримання лікарської таємниці, – результати обстеження мають бути зазначені в амбулаторній карті та надані лише затриманій особі, ув'язненому, його адвокату. Також, для попередження, лікування та утримання ув'язнених в безпечних умовах має бути встановлено обов'язкові регулярні медичні огляди на виявлення туберкульозу, гепатиту, ВІЛу, СНІДу [11].

Щодо утримання осіб в одиночних камерах, то додержання та забезпечення стандартів як для осіб, які перебувають в одиночній камері, так і щодо всіх інших в'язнів має бути однаковим. Оскільки у ході інспектування Комітет досить часто стикався з випадками одиночного утримання та наслідками, до яких воно може призвести (шкода психічному, соматичному, соціальному здоров'ю ув'язнених осіб), нехтування працівниками пенітенціарних установ правилами щодо поміщення в одиночні камери перед виховною діяльністю, навмисного безкарного латентного (без свідків) жорстокого поводження з такими особами, то існує гостра необхідність у встановленні, законодавчому закріпленні процедури та підстав такого поміщення, мінімізації його застосування на практиці [13].

Також у багатьох Стандартах Комітет наголошує на необхідності, важливості та рекомендує встановити камери відео спостереження у кабінетах для допиту відділків поліції, що дасть змогу не лише слідкувати за дотриманням процедурних особливостей їх проведення, а й буде слугувати

стримуючим фактором для працівників поліції у застосування фізичної сили, тиску, словесних образ. Відеозаписи мають зберігатися у відділках поліції, бути закріпленими у матеріалах кримінальних проваджень та, за необхідності, можуть бути витребувані через суд в якості доказу порушення прав піддопитного слідчими та оперативними співробітниками [14, 15].

Щодо утримання неповнолітніх осіб, то Комітет неодноразово підкреслював неприйнятність їх утримання разом з дорослими ув'язненими в одній камері, адже ця категорія є досить уразливою, соціально незрілою. Співробітники ювенальної превенції мають слідкувати за тим, щоб кожен неповнолітній затриманий, підозрюваний, обвинувачений був направлений та утримувався у спеціальних установах – центрах утримання під вартою для неповнолітніх, адже вони є спеціально призначеними для цієї категорії осіб (враховують їх потреби, з спеціально навченим для поводження з неповнолітніми персоналом) і середовище утримання жодним чином не нагадує в'язниці [12].

Щодо осіб, засуджених на тривалий термін або довічно, представники Комітету не раз акцентували увагу на неналежних умовах їх утримання: обмеження у доступних для них видів діяльності, у спілкуванні з іншими ув'язненими (а саме у постійному ізоляційному утриманні від інших) та рідними, перебуванні без наручників лише в межах камери тощо. Жодні аргументи пенітенціарних установ на обґрунтування допустимості такого утримання, поводження з ув'язненими без врахування рівня небезпеки, яку вони становлять, є абсурдними. Продовжуване поводження з ув'язненими таким чином лише погіршує їх психічне, фізичне здоров'я, зводить нанівець можливість легкої соціалізації у суспільстві по звільненню. На думку Комітету, режим утримання призначений для даної категорії засуджених має бути спрямований на компенсацію негативних наслідків, яких вони зазнають, у позитивний, випереджувальний спосіб. Цього можна досягнути залученням засуджених до обрання, корегування індивідуальних планів відбування покарань, доступом до різноманітних видів діяльності (навчання, праці,

спорту, спілкування), потрібної психосоціальної допомоги тощо [16].

Отже, характеризуючи регіональний (європейський) рівень правового регулювання прав ув'язнених, варто наголосити, що він представлений нормативно-правовими актами з деталізованими стандартами утримання та розширеним комплексом прав даної категорії громадян і в його межах створений та діє Європейський суд з прав людини, для захисту порушених прав та отримання справедливої сатисфакції, до якого може звернутись будь-який громадянин країни, яка є підписантом Конвенції, що слугує підставою не лише для удосконалення національного законодавства у кримінально-виконавчій сфері різними країнами Ради Європи, а й для покращення їх реалізації на практиці, неухильного дотримання прав засуджених у пенітенціарних закладах.

2.3. Універсальний стандарт утримання осіб в місцях несвободи

Характеризуючи універсальний рівень правового регулювання прав ув'язнених, слід зазначити, що він представлений декількома міжнародними актами і тому необхідно їх класифікувати за ознакою сфери дії:

1) акти загальної дії, які передбачають визнання людини як найвищої соціальної цінності, неухильне дотримання її прав, заборону піддавати будь-якому жорстокому поводженню і покаранню та визначають комплекс прав для ув'язнених без акценту на їх особливому правовому статусі. До них належать: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, які принижують гідність, видів поводження і покарання [1-4];

2) акти спеціальної дії, які слугують керівними постулатами, базисом

при створенні спеціального законодавства на національних рівнях правового регулювання, яке визначає права осіб засуджених до позбавлення волі. Вони представлені Мінімальними стандартними правилами поводження з в'язнями [7].

Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями є мінімальними умовами, що розглядаються Організацією Об'єднаних Націй як прийнятні, і як такі, що покликані також забезпечувати захист в'язнів від поганого поводження, зокрема в питаннях дотримання дисципліни та застосування заходів щодо наведення порядку в пенітенціарних установах.

Сфера дії за колом осіб передбачає застосування даних Правил як до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, так і до заарештованих та поміщених до в'язниці осіб без пред'явлення їм звинувачення, та забезпечують їм правовий захист в повній мірі.

З метою результативнішого дотримання, впровадження цих Правил Рада схвалила процедури ефективного виконання та запропонувала державам-членам враховувати їх у процесі імплементації цих Правил та в своїх періодичних доповідях, які подаються Організації Об'єднаних Націй.

Враховуючи щоденний прогресивний розвиток держав у різних сферах життєдіяльності, зокрема і у національних кримінально-виконавчих, та за умов адаптації й впровадження цих Правил у вітчизняні правові системи, основний акцент надається саме суті, змісту, а не букві цих Правил.

У процесі ратифікації цих Правил певною державою, на неї покладається обов'язок у майбутньому звітувати Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй один раз на п'ять років у формі доповідей на питання анкети щодо масштабів здійснення заходів та досягнутий прогрес застосування цих Правил, та про наявні фактори та труднощі, з якими державі довелося стикнутися у процесі впровадження Правил в життя. Функцію контролю щодо забезпечення виконання Правил покладено також і на Комітет профілактики злочинності та боротьби з нею Організації Об'єднаних Націй, який також регулярно переглядає Правила з метою

розробки нових норм, стандартів і процедур, які можна запровадити для поводження з особами позбавленими волі. Також слід згадати і про досить значиму роль, яку відіграє Комітет проти катувань, створений в рамках Конвенції, адже саме на нього покладено обов'язок здійснювати систематичні перевірки місць несвободи, звітувати про рівень виконання Конвенції державами-підписантами у вигляді доповідей тощо. Результати такої роботи дають змогу не лише оцінити рівень дотримання норм Конвенції національними системами пенітенціарних закладів, а й аналізувати, виправляти вказані помилки, недоопрацювання, порушення та попередити вчинення наступних можливих.

Характеризуючи структуру Правил, варто зазначити, що вони складаються з двох частин та додатку:

1) частина I (загальні правила) характеризує принципи загального керівництва установами та може застосовуватись до всіх категорій в'язнів, незважаючи на особливості їхнього засудження (зокрема того за якою справою вони ув'язнені, засуджені: цивільною, кримінальною або лише знаходяться під слідством, та щодо в'язнів, до яких застосовуються призначені судом «заходи безпеки», виправні заходи);

2) частина II містить правила, які застосовуються до певних категорій, які визначені розділами Правил. Проте, варто зауважити, що правила, зазначені в розділі A та стосуються визначеної категорії – засуджених в'язнів, необхідно в тій же мірі застосовувати і щодо інших категорій осіб, які зазначені в розділах B, C, D, але з урахуванням того щоб вони не суперечили правилам, які розроблені спеціально для цих категорій, та поліпшували їх правовий стан;

3) додаток, який містить у собі процедури щодо ефективної реалізації Правил в національній пенітенціарній системі.

Розглянемо більш детально загальні положення, викладені у частині I Правил, які застосовуються до всіх категорій засуджених.

Основоположний принцип Правил полягає у неупередженому

ставленні до визначених категорій осіб, недискримінації за будь-якою ознакою та, разом з тим, з шанобливим ставленням до релігійних переконань, моральних засад в'язнів.

Правилами передбачена обов'язкова наявність реєстру, у вигляді журналу з пронумерованими сторінками, в усіх місцях ув'язнення, куди мають зазначатися наступні дані: відомості про особу-в'язня, причина ув'язнення, координати органу, який виніс таке рішення, час та дата прибуття та виходу з місць несвободи.

Передбачено поділ в'язнів на різні категорії за наступними ознаками: стать, вік, відомості про попередні судимості, юридичні причини ув'язнення, законодавчо визначений характер поводження з ними, та з метою їх подальшого розподілу для утримання в різних частинах певного закладу, наприклад, п. d) передбачено окреме розміщення осіб, засуджених за невиконання боргових зобов'язань (цивільна справа), від осіб, засуджених за злочини проти життя та здоров'я тощо (кримінальна справа).

Щодо умов утримання, а саме **приміщень**, в яких в'язні живуть та працюють (кімнат, камер), то вони завжди мають утримуватись у належному порядку, суворій чистоті та відповідати наступним вимогам: бажано окреме утримання, за спільного проживання – врахування побутової сумісності та нагляд на постійній основі; відповідність приміщень: санітарним вимогам, кліматичним умовам, наявність необхідної площі, якісного освітлення, опалення та вентиляції. Наприклад, має бути забезпечено кількість лазень та душових, яка є достатньою для того, щоб кожен в'язень міг купатися за температури, яка є прийнятною за певного клімату, і з тією періодичністю, якої вимагають правила загальної гігієни, але за будь-яких обставин не рідше одного разу на тиждень.

Щодо згадуваної загальної гігієни та підтримання зовнішнього вигляду, то від в'язнів вимагається утримання себе в чистоті. Для реалізації цього правила в'язнів слід забезпечити необхідною кількістю води та туалетних девайсів, дозволяти регулярно голитися (зачіску, бороду тощо).

Одяг та спальні приладдя. Це правило реалізується шляхом забезпечення в'язнів цивільним одягом, а за його заборони – гідним обмундируванням, з врахуванням кліматичних умов та стану здоров'я, також кожен в'язень забезпечується власним ліжком та окремою постільною білизною. Одяг та білизна мають утримуватися в чистоті, для цього пенітенціарний заклад надає можливість здійснення достатнього прання.

Харчування. На керівництво закладів позбавлення волі покладається обов'язок забезпечення кожного в'язня достатньо калорійною, добре приготованою та поданою їжею та питною водою.

Фізичні вправи та спорт. Кожен в'язень, який не зайнятий роботою на свіжому повітрі, має право щоденно, мінімум годину, займатися фізкультурою на вулиці за гарної погоди, щодо неповнолітніх та інших в'язнів однієї вікової категорії зі схожим фізичним станом, – то їм надається можливість фізично тренуватися і у вигляді ігор. Для реалізації цього правила мають бути забезпечені спортивні майданчики та обладнання.

Медичне обслуговування. Кожен в'язень має право на загальну кваліфіковану медичну допомогу та послуги у певній сфері: психіатрії, стоматології, гінекології та репродуктології тощо. Тюремні лікарні мають бути забезпечені всім необхідним обладнанням, ліками та установками, у разі якщо в'язню необхідні послуги інших спеціалістів або немає можливості отримати їх в тюремній лікарні, то пенітенціарні установи мають налагодити тісний зв'язок з місцевими або державними органами охорони здоров'я (можливість лікування у спеціалізованій, цивільній лікарні). На лікарів місць несвободи також покладається обов'язок здійснення регулярного інспектування щодо умов утримання (харчування, проживання, дотримання гігієни, спорту) та доповідати керівництву, і за умови їх розумності – виправляти помилки, виконувати рекомендації тощо.

Дисципліна та покарання. Суворе дотримання правил дисципліни має не лише організаційний, а й перевихований характер для в'язнів, а покарання завжди має визначатись на рівні закону або розпорядженням компетентної

адміністративної влади з врахуванням наступних критеріїв: поведінки, яка складає дисциплінарну провину, виду та тривалості обраного покарання, органу, який має право призначати покарання. До жодного в'язня не може бути застосоване покарання за одну й ту ж провину, без попереднього поінформування щодо нього, за відсутності можливості висловитися в своє виправдання. Тілесні покарання, ув'язнення в темній камері, жорстокі, нелюдські або принизливі для людської гідності види покарання є табу як санкція за вчинену дисциплінарну провину, але дозволяється застосовувати покарання у виді суворого ув'язнення, обмеження у їжі лише на підставі дозволу лікаря за попереднього проведеного огляду про його переносимість та з подальшим наглядом за ув'язненим.

Засоби вгамовування, їх види: кайдани та ланцюги – за жодних обставин не можна використовувати як засоби втихомирення; щодо застосування наручників, гамівних сорочок – можна застосовувати: для попередження втечі при перевезенні, але за умови звільнення від пут з моменту постановня перед судом, адміністративним органом; за вказівкою лікаря або з причин медичного характеру. Методи, способи та терміни застосування визначаються центральним тюремним управлінням, а за їх неефективності – на основі консультації лікаря слід звернутися до вищих адміністративних органів.

Інформування та подання скарг в'язнями. У момент прийняття кожен в'язень має бути письмово або усно поінформований про правила поводження з ним (як представником певної категорії в'язнів), дисциплінарні вимоги закладу, дозволені способи отриманні інформації, подання скарг та інші питання, що стосуються його прав та обов'язків. В'язням має бути забезпечено можливість звертатися з заявами або скаргами без встановлення цензу на їх зміст, але за дотримання встановленої форми до директора, уповноваженого співробітника, тюремних інспекторів, органів центрального тюремного управління, судової влади або інших компетентних органів. Розгляд та відповідь за важливості (не поверхневості та безпредметності)

заяв або скарг мають бути терміновими.

Контакти із зовнішнім світом. Перебуваючи в умовах ізоляції до відома в'язнів на регулярній основі мають доносити найважливіші новини шляхом надання їм можливості читати пресу, слухати радіо, відвідувати лекції тощо. Щодо спілкування (в ході відвідування, листуючись), то в'язням слід надавати можливість у порядку черги та під наглядом спілкуватися з їхніми сім'ями, друзями з гарною репутацією, дипломатичними та консульськими представниками їхньої або країни, яка захищає їхні інтереси, національними, міжнародними органами.

Книги. Кожен заклад повинен мати загальнодоступну для в'язнів бібліотеку з загальноосвітньою, розважальною літературою та заохочувати до читання.

Релігія. У допустимих межах кожному в'язню має бути забезпечено можливість за бажанням задовольняти свої релігійні потреби: беручи участь у внутрішніх релігійних обрядах, читати релігійну літературу, наодинці спілкуватись з кваліфікованим служителем певного культу (за наявності великої кількості в'язнів певної віри у пенітенціарному закладі на постійній основі або періодично може служити кваліфікований служитель).

Зберігання майна в'язнів. Відповідно до діючих у пенітенціарних закладах правил, при прийнятті в'язень повинен здати під письмовий список, завірений його підписом, свої гроші, цінні предмети, одяг та інше майно, при звільненні – усі здані та отримані за час відбування терміну речі повертаються, за виключенням витрачених, відправлених ним за межі установи сум, одягу, який визнано обов'язковим до знищення з санітарних підстав, медикаментів на основі рішення лікаря про те, як з ними слід вчинити.

Інформування про смерть, хворобу, переведення тощо. Кожному в'язневі надано право на негайну можливість поінформувати своїх рідних про ув'язнення чи переведення його в інший заклад, в разі смерті чи серйозної хвороби близьких родичів – пенітенціарна установа негайно

повідомляє в'язня, а у випадку серйозного захворювання, поранення, переведення до іншого закладу, смерті в'язня – директор пенітенціарної установи негайно за наявності дружини або чоловіка, найближчого родича чи раніше зазначеної особи повідомляє їх.

Переміщення в'язнів. При направленні до місця ув'язнення, переведенні в інший заклад, в'язні мають бути максимально приховані від сторонніх поглядів, захищені від образ, проявів цікавості та іншого розголосу, з дотриманням умов достатньої вентиляції, фізично прийнятних умов та за кошти управління.

Персонал установ. Органи тюремного управління мають забезпечити ретельний відбір персоналу з подальшим призначенням на посади (не лише спеціального, а й необхідну кількість психологів, психіатрів, соціальних представників, вчителів, викладачів ремісничих професій, медичного персоналу) та створенням необхідних умов (заробітна плата, проживання, пільги) для ефективної праці, здійснювати постійну переатестацію з метою підвищення кваліфікаційного рівня, адже ця робота є суспільно значимою та спрямована на перевиховання в'язнів на прикладі.

Інспекція. У пенітенціарних закладах, службах на регулярній основі мають здійснюватись інспекції кваліфікованими, досвідченими інспекторами, призначеними компетентними органами, з метою перевірки дотримання роботи місць ув'язнення згідно з діючим законодавством, відповідності поставленим перед ними завданням.

Так, тепер розглянемо правила, які застосовуються до певних категорій в'язнів: 1) засуджених – регулюються підрозділом А; 2) душевнохворих та розумово відсталих – В; 3) осіб, які знаходяться під арештом або очікують судового розгляду – С; 4) ув'язнених по цивільних справах – D; 5) осіб, які знаходяться під арештом або поміщені у в'язницю без пред'явлення обвинувачення – Е.

Засуджені в'язні. У своїй роботі пенітенціарні заклади, суспільство мають керуватись наступними принципами, які не лише відображають дух,

але й мету до якої мають прагнути заклади у процесі своєї діяльності:

а) пенітенціарна система має будуватися так, щоб не загострювати страждань (принаймні у питаннях самовизначення), яких отримує в'язень перебуваючи ізольовано від світу;

б) ціллю та виправданням, які надаються позбавленню волі, є захист соціуму та превенція злочинної діяльності. Так для реалізації мети в житті, пенітенціарні заклади мають застосовувати всі наявні та доцільні сили (виправні, виховні, моральні, духовні) та будь-яку допомогу, і досягнутою можна вважати її тоді, коли по результатам впливу строку, ув'язнений повертається до нормального життя без подальшого порушення закону;

в) забезпечити індивідуальний підхід до кожного в'язня та диференціацію їх за групами для подальшого перевиховання;

г) наявність системи органів, які мають піклуватися про колишніх в'язнів, борючись з їхніми упередженнями та допомагаючи пристосуватися до життя в соціумі. Ставлення до в'язнів має бути побудоване на всіх можливих засобах (релігійне обслуговування, навчання, аналіз та дослідження певних соціальних випадків, консультування з працевлаштування, фізичне та духовне виховання) з врахуванням індивідуальних потреб, минулого, темпераменту, розумових та фізичних даних, вчиненого ним злочину, призначеного терміну, можливостей по звільненню та з прищепленням подальшої законослухняної поведінки, необхідності у самозабезпеченні, зміцненям почуття власної гідності та відповідальності. З метою спонукання в'язнів до доброї поведінки, перевиховання кожна пенітенціарна установа повинна мати систему пільг та методів, які мають застосовуватись у ставленні до різних груп в'язнів. Усі засуджені в'язні повинні працювати відповідно до їх фізичних, психічних здібностей, бажань, не зазнаючи жодних страждань та займаючись безпечною, гідно оплачуваною, корисною працею, що дасть змогу продовжити її по звільненню або підвищуючи власний кваліфікаційний рівень. В'язням, особливо неграмотним та молоді, необхідно забезпечувати

можливість навчатися (та отримувати релігійне виховання в тих країнах, де це передбачено) як в процесі відбування покарання, так і після, а щодо дозвілля, то – усі заклади мають створити умови для відпочинку, культурної діяльності з врахуванням інтересів психічного, фізичного здоров'я в'язнів. Особливу увагу пенітенціарні заклади мають присвятити підтриманню та зміцненню здорових зв'язків в'язнів як з їхніми родинами, так і з особами, установами, які знаходяться поза виправним закладом, адже вони можуть допомогти в подальшому знайти себе в соціумі, забезпечити необхідними речами на перший час, захистити інтереси їхніх родин тощо.

Застосування ув'язнення по відношенню до душевнохворих та розумово відсталих осіб не передбачається, проте якщо вони перебувають у в'язниці, то керівництвом мають негайно бути вжиті заходи щодо взяття їх під лікарський нагляд та переведенню до спеціальних закладів, а у випадку, якщо психіатричного догляду потребують чинні в'язні або щойно звільненні, то компетентні заклади, служби мають забезпечити опіку над ними.

Осіб, які знаходяться під арештом або чекають судового розгляду слід вважати невинними і ставлення до них має бути відповідним: утримання їх має бути окремим від засуджених осіб, дорослих від молодих, на ніч варто розміщувати поодиноці в різних приміщеннях; харчування може бути як за власний рахунок, рахунок сім'ї, друзів або за кошти пенітенціарної установи; одяг може бути як цивільний, так і тюремне обмундирування, але відмінне від обмундирування засуджених; праця має бути за бажанням та обов'язково оплачувана; за власні або кошти третіх осіб можна купувати дозволені та безпечні газети, письмові девайси тощо, які дають змогу корисно проводити час; користуватися за необхідності та за власний рахунок послугами власного лікаря чи стоматолога; негайно повідомляти рідних про затримання, мати розумну можливість з ними спілкуватися з дотриманням необхідних обмежень та нагляду; вільно отримувати безоплатну або оплачувану юридичну допомогу та консультації.

У країнах, в яких законодавчо передбачено ув'язнення у цивільних

справах, має дотримуватись відповідне ставлення до цієї категорії: поводження має бути таким як і поводження з особами, які перебувають під слідством, але праця їх є обов'язковою.

До осіб, які заарештовані або поміщені у в'язницю без пред'явлення обвинувачення, має бути забезпечено захист та передбачено ряд прав, які мають інші категорії ув'язнених, але з врахуванням їх корисності саме для цієї групи.

Кожен пункт, розділ Правил проголошує створення гідних умов утримання, які б особливо не відрізняли особу в ізоляції від вільної людини, а забезпечення цих умов покладається на персонал пенітенціарних закладів, які мають на своєму прикладі перевиховувати порушників закону, а не застосовувати до них силу чи зневажливо, жорстоко ставитись, але на практиці все виглядає дещо інакше.

Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, які принижують гідність, видів поводження і покарання, передбачається, що за жодних підстав будь-яка особа не має зазнавати катувань, а обов'язок забезпечення цього принципу покладається на державо-учасниць Конвенції. Зокрема, ст. 2 передбачено спосіб реалізації державо-учасницею своїх зобов'язань шляхом розгляду правил, інструкцій, методів та практики ведення допитів, умов утримання під вартою та поводженню з особами, які перебувають під арештом, затримані або ув'язнені.

Отже, характеризуючи стандарти утримання та права осіб, які знаходяться у несвободі, на універсальному рівні варто зазначити, що вони представлені декількома актами як загальної, так і спеціальної дії, і містять у собі не лише вихідні, базові положення, які мають бути обов'язково взяті державами-підписантами до уваги та впроваджені у національні правові системи, а й механізми контролю, нагляду за їх виконанням як на державному рівні, так і міжнародними установами, органами та організаціями.

Підсумовуючи вищевикладене, варто вкотре наголосити, що права

ув'язнених та рівень їх дотримання є визначальними показниками у роботі кримінально-виконавчих систем у різних країнах світу. Так, у процесі закріплення прав ув'язнених, стандартів їх утримання у національному законодавстві та співставленні з європейськими, міжнародними нормами, ми маємо змогу відслідкувати рівень та повноту правового регулювання суспільних відносин у кримінально-виконавчій галузі як у певній зарубіжній країні, так і на Батьківщині, виявити прогалини, недоопрацювання, сильні сторони, які необхідно не допускати на практиці, удосконалювати або запозичувати для ефективної діяльності національних кримінально-виконавчих систем.

РОЗДІЛ III. РЕЖИМ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ, РЕЗУЛЬТАТІВ ПЕРЕВІРОК (ЗВІТІВ)

3.1. Проблеми утримання осіб в місцях несвободи в Україні

Визначивши в попередніх розділах дипломної роботи зміст поняття «місця несвободи», перелік закладів, які варто розуміти під цим визначенням, проаналізувавши комплекс прав та стандартів утримання на трьох рівнях правового регулювання, ми постаємо перед такими питаннями: «Наскільки добре в Україні реалізуються права та виконуються стандарти щодо утримання осіб у місцях несвободи?», «Порушення яких прав і стандартів найчастіше зазнають особи, перебуваючи у місцях несвободи?» тощо. Для того щоб дати відповідь на ці та інші питання, слід звернутись до судової практики, результатів перевірок українських місць несвободи у формі звітів, доповідей різними, як національними, так і європейськими, міжнародними установами, органами, організаціями та сформулювати список найчастіше порушуваних прав та стандартів утримання з метою кращого усвідомлення ситуації, наявних проблем, недоопрацювань.

Вважаємо, що характеризуючи національний рівень контролю дотримання прав та стандартів утримання осіб у місцях несвободи варто звернутися до доповідей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та судової практики.

Відповідно до п. 8, 11, 12 ч. 1 ст. 13 та ст. 18 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», Уповноважений має право, без попередження мети та часу, відвідувати ті чи інші місця несвободи, перевіряти у цих закладах стан дотримання прав і свобод людини та громадянина, та подавати Верховній Раді України щорічну або спеціальну

доповідь за результатами здійснення перевірки [27]. Так, у щорічній Доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про додержання та захист прав і свобод людини і громадянина в Україні» за 2017 рік описані жахливі випадки порушення прав осіб, які знаходяться у несвободі, наприклад [67]:

1) досить частими є випадки маніпуляції з місцем та часом здійсненого фактичного затримання особи, – за підозрою у вчиненні злочину Б. о 13:00 23 лютого 2017 року був затриманий працівниками поліції, доставлений та незаконно утримувався у службовому кабінеті одного з працівників Прилуцького ВП, в той час як у протоколі затримання була вказана інша дата та час – 24 лютого 2017 року о 15:30. Аналогічна ситуація була й у Макарівському ВП, але окрім невідповідності фактичного та юридичного часу, дати затримання, затриманий К. не просто утримувався в кабінетах оперативних співробітників, а й був протягом всього того часу прикутий кайданами до батареї;

2) визначальним випадком є й порушення конституційних прав осіб у місцях несвободи, – так, зокрема у Луцькому ІТТ ВП ГУНП у Волинській області медичний персонал не забезпечений ні необхідним інвентарем, ні лікувальними засобами для надання первинної, невідкладної та домедичної допомоги (у процесі здійснення перевірки у закладі не були наявні ні універсальна, ні аптечка для хворих на ВІЛ/СНІД, протипедикульозні укладки);

3) у процесі здійснення перевірки міжзонного контрольно-пропускного пункту Бучанської ВК (№ 85) учасники моніторингової групи помітили металеву клітку без облаштованого в ній місця для сидіння, яка не передбачена вітчизняним кримінально-виконавчим правом, за подальшого спілкування із ув'язненими з'ясувалось, що та клітка призначена для вгамування збуджених в'язнів;

4) здійснюючи перевірку Маневицької ВК (№ 42), було отримано звернення від В, якого без жодних на те підстав двічі утримували (21 червня

та 07 липня 2017 року) у дисциплінарному ізоляторі (хоча він призначений саме для тримання порушників режиму, які відбувають покарання у певній виправній установі) на підставі рапорту начальника оперативного відділу колонії про наявну інформацію щодо загрози його життю та здоров'ю, але сам заявник був проти своєї ізоляції;

5) у Конотопському ВЦ (№ 130) виявлено факт залучення до роботи осіб за мізерну заробітну плату – 66 грн. 30 коп. за місяць, а за відмову працювати до засуджених застосовували дисциплінарні стягнення, які в майбутньому слугуватимуть підставою для притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 390 КК України «Ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі».

Відповідно до положень ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», кожному гарантовано захист прав, свобод та інтересів у розумні строки законодавчо утвореним, незалежним, безстороннім та справедливим судом [26]. Тому щоб дати відповідь на запитання про рівень дотримання прав та стандартів утримання у місцях несвободи в Україні варто звернутися до національної правозастосовчої практики.

У адміністративній справі № 560/1077/19 від 08 липня 2019 року, що знаходилась у провадженні Хмельницького окружного адміністративного суду ув'язнений позивається до Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України про визнання протиправними, скасування рішення та зобов'язання вчинити певні дії. Позивач просить визнати рішення Центральної комісії Міністерства юстиції України від 25 вересня 2018 року, оформлене протоколом № 9 щодо відмови позивачеві в задоволенні його клопотання про переведення з однієї установи виконання покарань до іншої (так як воно розташовано більш як за 600 км від його місця проживання) протиправним та таким, яке підлягає скасуванню і зобов'язати повторно Центральну комісію Міністерства юстиції України розглянути його клопотання про переведення із ЗВК № 58 до Полтавської установи виконання покарань № 23, або інших установ виконання покарань, які знаходяться в

сусідніх з Полтавською областях [64].

У цивільній справі № 675/416/17 від 14 листопада 2017 року, що знаходилась у провадженні Ізяславського районного суду Хмельницької області, заявник позивається до державної установи «Замкова виправна колонія (№ 58)» про стягнення моральної шкоди в сумі 70 000 грн.. Позивач та його представник скаржилися на те, що під час відбування покарання у виді позбавлення волі у ДУ «Замкова виправна колонія (№ 58)» на ім'я позивача поштовим зв'язком надійшла бандероль, яка містила в собі окрім інших предметів і речей ще й тютюн вагою в 230 г, який був працівниками колонії вилучений всупереч нормам чинного законодавства, в результаті чого позивачу, який утримувався у камерному приміщенні, були завдані моральні страждання, викликані відсутністю як тютюнових виробів, так і коштів для його купівлі та неправомірною поведінкою відповідача [61].

У цивільній справі № 639/5819/17 від 31 січня 2018 року, що знаходилась у провадженні Жовтневого районного суду м. Харкова ув'язнений позивається до Харківської установи виконання покарань (№ 27) про стягнення моральної шкоди. Під час відбування покарання у Городищенській ВК-96 у режимному корпусі № 2 у період з 24 листопада 2003 р. до 18 вересня 2004 року, позивач переміщувався камерами № 222, 224, 228, площа яких становить від 6,5 м² до 7,3 м² та встановлено по три спальних місця (у той час як норма площі в камері для однієї взятої під варту особи не може бути менша 2,5 м²) [59].

У цивільній справі № 675/384/17 від 23 лютого 2018 року, що знаходилась у провадженні Ізяславського районного суду Хмельницької області заявник позивається до державної установи «Замкова виправна колонія № 58» про стягнення моральної шкоди. Позивач, зокрема, скаржиться на відібрання його особистих речей, круп та макаронних виробів (оскільки пенітенціарною установою не забезпечується належний раціон харчування) та на ненадання належного медико-санітарного обслуговування посадовими особами відповідача [60].

У цивільній справі № 639/5295/18 від 21 листопада 2018 року, що знаходилась у провадженні Жовтневого районного суду м. Харкова ув'язнений позивається до державного закладу «Харківський слідчий ізолятор», Державної Казначейської служби України про відшкодування моральної шкоди. Позивач скаржився на неналежні умови тримання, які були схожі на ті, що принижують честь та гідність: переповненість камер, зношеність матраців, ліжка були виготовлені з залізних струн, відсутність денного світла та свіжого повітря, утримання з особами, що палять, не відокремленість туалету від житлового приміщення камери і часте його засмічення, не видача предметів першої необхідності та особистої гігієни, постільної білизни, неналежне харчування, його одноманітність та неякісність, право прийняття душу надавалося лише раз на тиждень протягом 15 хвилин [58].

У цивільній справі № 204/3541/16-ц від 29 вересня 2016 року, що знаходилась у провадженні Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська заявник позивався до державного закладу «Українська психіатрична лікарня із суворим наглядом МОЗ України» про відшкодування моральної шкоди. Позивач скаржить на цілеспрямоване та свідоме застосування до нього засобів «каральної психіатрії», замість належних заходів медичного характеру, які б були направлені на його лікування. Застосовані до позивача засоби «каральної психіатрії» мали форму: свідомої фальсифікації діагнозу стану його психічного, фізичного здоров'я та, як наслідок, зайве призначення сильнодіючих медикаментозних психотропних (нейролептичних) засобів, які викликали сильний фізичний біль, душевні страждання, супутнє ушкодження здоров'я, відчуття усіх побічних явищ препаратів; застосування таких медикаментозних засобів в якості покарання, щоб зламати волю та повністю підчинити собі поведінку позивача, після такої «шокової терапії» залучали до неоплачуваної рабської праці, а якщо від неї позивач відмовлявся – повторювали «шокову терапію» доти, доки їх накази позивач знов не починав виконувати; тримали при цьому у жахливих

антисанітарних умовах без жодної можливості на їх подальше покращення, годували тваринними відходами; змушували отримати групу інвалідності, щоб мати змогу забирати собі належну пенсію; свідомо та цілеспрямовано створили умови, за яких позивач не міг бути звільнений – виписаний з УПЛ після передбачених законом 6 місяців отримання номінально-примусових заходів медичного характеру, а фактично відбуття найжорстокішого кримінального покарання; розголосили відомості третім особам щодо діагнозу, який вони самі поставили позивачу, в результаті чого не лише принизили честь та гідність позивача, а повністю зруйнували його ділову репутацію, зламали життя та кар'єру, зробили довічним вигнанцем соціуму, адже суспільний штамп про душевну хворобу людини вже неможливо оскаржити та спростувати [62].

У цивільній справі № 1815/4213/2012 від 04 січня 2013 року, що знаходилась у провадженні Роменського міськорайонного суду Сумської області заявник посилається до Роменської виправної колонії № 56 та Державної казначейської служби України про визнання їх дій незаконними та відшкодування моральної шкоди. Позивач скаржився на відправлення з порушенням законодавчо встановлених строків його кореспонденції до декількох адресатів: ВАТ «Волиньгаз», ДПС України, національних судів та ЄСПЛ, що призвело до порушення ним процесуальних строків, встановлених для оскарження судових рішень, та заподіяло шкоди морального характеру [63].

Говорячи про моніторинг місць несвободи в Україні в контексті дотримання прав та стандартів утримання осіб, які там перебувають, на європейському рівні, то необхідно звернутися до звіту ЄКПТ та практики ЄСПЛ.

У межах Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, створений та діє Європейський комітет з попередження тортур (ЄКПТ), на який покладено обов'язок здійснювати моніторинг місць несвободи та

подавати результати проведення своїх перевірок у формі щорічних доповідей [4]. І саме у звіті до українського уряду за підсумками візиту в Україну, здійсненого ЄКПТ у період з 09 по 21 жовтня 2013 року ми можемо ознайомитись з наступними порушеннями прав осіб, які там перебувають, та стандартів їх утримання [66]:

1) у процесі здійснення перевірки, неодноразово спостерігалися непридатні для утримання матеріально-побутові умови відділків внутрішніх справ: камери були офіційно виведені з експлуатації та запечатані, проте люди й надалі продовжували утримуватись протягом ночі в цих приміщеннях, в кабінетах (спали на стільцях, підлозі), коридорах та інших приміщеннях (зокрема, у підвалах, складських кімнатах), іноді перебуваючи довгий час в кайданах, прикуті до радіаторів, меблів тощо та не були забезпечені ні їжею, ні водою;

2) характеризуючи умови утримання у відвіданих делегацією ІТЗ, варто зазначити, що поряд з неналежними умовами утримання (утримання в старих, часто застарілих будівлях, у деяких камерах не було забезпечено широкий доступ до природного світла, свіжого повітря, туалети у камерах були частково відокремленими, умови у камерах не відповідали санітарно-гігієнічним умовам утримання, були дуже переповненими, навіть зважаючи на їх передбачувану подвійну заповненість, щодо прогулянкових майданчиків, – то вони були невеликих розмірів та пригноблюючими (а в ІТЗ Дніпропетровська або Кривого Рогу взагалі були не майданчиками для прогулянок, а – камерами без шибок)), спостерігались і позитивні зміни (особи, які перебувають в ІТЗ, були забезпечені постільними принадлежностями, їжею у відповідний час, вільним доступом до туалету, можливістю користуватися душем та мати щоденну одногодинну прогулянку на свіжому повітрі);

3) щодо матеріальних умов у Спеціальному Центрі прийому осіб, підданих адміністративному арешту в Дніпропетровську, то вони були досить таки прийнятними, але існуючі недоліки все ж були та полягали у

наступному: слабкий доступ до природного світла, невідповідність санітарно-гігієнічним умовам утримання (санітарні додатки були лише частково відокремлені) в камерах, відсутність діяльності (поза межами камери, затримані перебували протягом однієї години в день на майданчику розміром в 60 м² в стані вимушеного неробства) та доступу до телебачення, радіо та маючи обмежений доступ до книг, газет;

4) умови утримання в СІЗО також мають ряд порушень: досить часті випадки жорстокого побиття ув'язнених, зокрема, шляхом підбурювання інших ув'язнених оперативним персоналом установи з метою надання першими компрометуючого зізнання, заяв щодо кримінальних злочинів та побиття протягом 24 годин з застосуванням клейкої стрічки, пластикового пакету, мотузки для удушення тощо (у Дніпропетровському СІЗО); як європейських (4 м² на одного ув'язненого), так і національних стандартів (1,5 м² житлової площі на одного ув'язненого), – так, тридцять вісім ув'язнених утримували у камері розміром в 57 м² (у Київському СІЗО) та чотирьох ув'язнених утримували в клітці площею в 7 м² (у Одеському СІЗО) без врахування місця, де був розміщений туалет; одногодина (двох годинна – для неповнолітніх) щоденна прогулянка слугувала не для відпочинку ув'язнених, а для продовження їх тортур на свіжому повітрі: так, 9,5 м² для двох ув'язнених або 34 м² для дванадцятьох ув'язнених (Київське СІЗО) є занадто малими за площею як для загального перебування, так і неможливими для реального фізичного навантаження, через такий стан речей багато ув'язнених відмовляються від свого права на прогулянку з повідомленням делегації, що краще щоденні справи не виконувати на свіжому повітрі, бо зі слів одного з них, «майданчики – це всього лише клітки без стелі», але є й невеликий позитивний момент – через часте розміщення майданчиків на дахах будинків, ув'язнені можуть бачити небо (у новому блоці для жінок у Київському СІЗО);

5) умови утримання у виправних колоніях також є далеко не найкращими, зокрема найчастіше спостерігаються наступні порушення:

делегацією були отримані численні заяви та зібрані докази щодо використання персоналом певної групи ув'язнених («Пресовщиків»), які вимагають кошти, створюють відчуття страху у інших ув'язнених, вчиняють щодо останніх фізичний вплив (у деяких випадках такий вплив носив характер тортур: позбавлення сну на декілька днів, важке побиття ув'язнених, яких попереднього підвішували, поміщали до сумки, зв'язування клейкою стрічкою) з метою як дотримання дисципліни установи виконання покарань, так і для отримання зізнання у нових запланованих злочинах, медичний персонал сприяв у пролонгації такого ставлення до засуджених шляхом невнесення відомостей про їх тілесні ушкодження, психоемоційний стан до медичних карток тощо. Так, засуджені, не витримуючи подібних умов утримання, завдавали самі собі шкоди з метою «втечі» від таких умов принаймні на час їх поміщення до закладу охорони здоров'я тощо (у виправній колонії № 3 у Кривому Розі).

Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод створений та діє Європейський суд з прав людини, який має здійснювати судовий розгляд порушених прав людини, які передбачені у Конвенції, за умови вичерпання всіх національних способів захисту [8]. Тож ознайомимось з судовими справами громадян, які перебували у місцях несвободи, та зазнали порушень їхніх прав, стандартів утримання представниками державних органів України.

У справі «Невмержицький проти України» від 25 листопада 2003 року, заявник громадянин України Невмержицький Є. І. звернувся до Європейського суду з прав людини зі скаргами на те, що він був підданий нелюдському і такому, що принижує гідність, поводженню під час перебування під вартою, це виражається зокрема у: незаконному триманні під вартою (так як максимально передбачений термін тримання був вичерпанним, а заявник і далі безпідставно перебував під вартою), жахливих умовах утримання, ненаданні необхідної медичної допомоги (так, зокрема, медичні обстеження здійснювались некваліфікованими лікарями, а надана

медична допомога була неадекватною, через брак у СІЗО необхідних виписаних йому ліків, родичі повинні були їх купувати та забезпечувати заявника, які в подальшому медичний персонал не давав можливості приймати, так як пан Невмержицький голодував) як під час затримання, так і під час голодування та застосуванні щодо нього примусового годування (так, рідку їжу до шлунку заливали йому як некваліфіковані люди, так і інші в'язні за допомогою брудного зонду) та утримання (заявника неодноразово поміщали до карцеру задля примусу завершити його голодування), що суперечать гарантіям, які містяться у положеннях Конвенції. Європейський суд з прав людини констатував у цій справі катування та нелюдське поводження щодо заявника [54].

У справі «Вітковський проти України» від 26 вересня 2013 року, заявник громадянин України Вітковський В. Б. звернувся до Європейського суду з прав людини зі скаргами на: жорстоке поводження по відношенню до нього з боку працівників міліції (численні побиття руками та ногами, удушення рушником та за допомогою протигазу, застосовували до пальців та статевих органів електричний струм), не проведення на національному рівні належного розслідування (скарги заявника на жорстоке поводження з ним з боку міліції були безрезультатними, так як прокуратура мала постійні зв'язки з правоохоронними органами і не могла забезпечити здійснення ефективного розслідування), неналежні умови тримання під вартою (колонія була розміщена на території копалень, де видобувають уранову руду, з обов'язковим залучення до праці на родовищах засуджених без належної оплати праці, утримувався у переповнених камерах з комахами, постільна білизна була дуже брудна та з клопами, можливість доступу до душу зводилась до двадцяти водопровідних кранів для сто сорока засуджених один раз на тиждень) та відсутність належної медичної допомоги (завдані працівниками поліції численні ушкодження були кваліфіковані як «легкі», також стан здоров'я зазнав суттєвого погіршення (постійний біль у шлунку, печінці, підшлунковій залозі) через неналежне харчування, різку втрату у вазі

та неотриманні необхідних ліків, які йому передавала мати, а працівники колонії залишали у себе чи знищували) [50].

У справі «Корнейкова та Корнейков проти України» від 24 березня 2016 року, заявники громадяни України Корнейкова В. Ю. та її син Корнейков Д. Ю. звернулися до Європейського суду з прав людини зі скаргами на: неналежні умови утримання (за словами заявниці, у пологовому будинку вона весь час була прикута кайданами до лікарняного ліжка, гінекологічного крісла зі звільненням її на час пологів та годування дитини, під час судових засідань утримувалась у клітці з металевими ґратами. Також заявниця скаржилась на погані умови утримання у камері № 408 разом з ВІЛ-інфікованою співкамерницею: напівпідвальне приміщення, з підвищеною вологістю, неопалюване, туалет (унітаз часто забивався) та духова (відсутність гарячої води, а холодна вода подавалась нерегулярно) були не відокремлені від житлової зони, з відсутністю пеленального столику, дитячого ліжка, не була забезпечена необхідним харчуванням, дитячими засобами гігієни, а прогулянка на свіжому повітрі тривала десять хвилин у загальній прогулянковій зоні та не була щоденною). Медична допомога заявникові також була неналежною: фактичні огляди були нечисленними (в більшості випадків, на вимогу заявниці), з підробленими відомостями про їх здійснення у медичній картці, встановлені лікарями хвороби не підпадали жодному лікуванню [52].

У справі «Щокін проти України» від 03 жовтня 2013 року, заявник громадянин України Щокін Ю. І. звернувся до Європейського суду з прав людини зі скаргами на: катування (по доставленню засудженого Щокіна Олега до колонії, він був ізольований від решти та поміщений до кімнати, нагляд за якою було доручено здійснювати інспектору Ш. А.. який з метою покарання за спробу втечі прикував ув'язненого до радіатора, після цього інспектор (за його словами, наступні дії були здійснені за його відсутності) та семеро засуджених певний період часу наносили численні удари за допомогою кийка, які призвели до численних травм, переломів та внутрішніх

кровотеч, далі інспектор разом з засудженими привели Щокіна Олега до туалету та за їхнім проханням замкнув його з останніми та вийшов з приміщення, а один із засуджених згвалтував Щокіна Олега в той час як інші двоє тримали його в наручниках, з часом судом було встановлено ще один факт сексуального насилля засудженого), яких зазнав його син під час утримання у виправній колонії, що призвели до смерті, неналежно здійснене розслідування цих фактів (у процесі судового розгляду було з'ясовано, що гвалтували Щокіна Олега не один засуджений, а двоє інших тримали в кайданах, а навпаки) та непритягнення всіх винних до відповідальності (зокрема, інспектор Ш. А. ще на початковій стадії слідства, після надання первісних свідчень по справі, зник в невідомому напрямку) [56].

У рішенні по справі «Бакчижев проти України» від 30 жовтня 2018 року, заявник громадянин України Бакчижев О. В. звернувся до Європейського суду з прав людини зі скаргами на: неналежні умови тримання під вартою у виправній колонії (заявник стверджував, що утримувався у брудних погано вентильованих камерах з недостатнім опаленням в зимовий період разом з ув'язненими, які хворіли на туберкульоз та ВІЛ, у переповнених камерах. Так, протягом строку відбування покарання заявник утримувався у чотирьох камерах, зокрема у другій по черговості камері утримувалося разом з Бакчижевим ще вісімдесят чотири ув'язнених на 100-120 м² площі. Харчування та вода були неналежними та небезпечними для здоров'я ув'язнених. Також мало місце жорстке поводження охоронців щодо засудженого (в тому числі, окрім фізичного впливу, словесних образ та погроз, заявника незаконно поміщували до одиночних камер штрафного ізолятору, у денний час за відсутності інших в'язнів та вночі здійснювались обшуки, які залишали по собі безлад, відчуття страху, стресовий стан та зникнення певних речей і документів). Медична допомога була не належною (заявник не пройшов ретельне медичне обстеження, не була розроблена довгострокова стратегія лікування заявника та лікування було надане лише періодично, симптоматично). Заявник був змушений працювати

понаднормово (від дванадцяти до чотирнадцяти годин на день, сім днів на тиждень) за неналежну матеріальну винагороду. Заявник скаржився на відсутність поваги до приватного життя (переглядання, не надіслання або надіслання з запізненням кореспонденції адміністрацією виправної колонії), порушення права на оскарження (скарги заявника до різних органів влади ігнорувались або не були надіслані) [48].

У справі «Бургазли проти України», рішення від 21 березня 2019 року, заявник громадянин України Бургазли О. І. звернувся до Європейського суду з прав людини зі скаргами на:

– неналежні побутові умови утримання у двох виправних колоніях – загальній та колонії, у лікарні якої він проходив протитуберкульозне лікування (у камерах осипалась штукатурка, обвалилася стеля, підлозі необхіден був ремонт, бігали щури, не було доступу до свіжого повітря та природного світла, вентиляційна система працювала погано, а опалення було неналежним, відсутність миючих засобів, зручностей у камерах, перебування у камері багатьох ув'язнених);

– погане харчування (раціон, зазвичай, складався з води та капусти, кукурудзяної та вівсяної каш);

– відсутність продовольчих товарів у магазині виправного закладу (затримці у постачанні товарів та видачі сигарет);

– неналежну медичну допомогу при лікуванні туберкульозу (затримці переведення до спеціалізованого медичного закладу, лікування заявника було неефективним, короткочасним та завдавало ряду страждань через побічні ефекти);

– порушенні права на приватність (працівниками пенітенціарного закладу переглядалась вся вхідна та вихідна кореспонденція, багато з неї не було надіслано адресатам, були замінені листи заявника на пусті аркуші);

– порушення права на оскарження (скарги не були доставлені адресатам, так як на мінімальну кількість з них заявник отримав відповіді);

– жорстоке поводження з боку представників виправної колонії

(образи, приниження, застосування фізичної сили, часті переводи з однієї камери в іншу) [49].

У справі «Орловський проти України», рішення від 02 квітня 2015 року, заявник громадянин України Орловський С. В. звернувся до Європейського суду з прав людини зі скаргами на:

– нерозумні та незаконні строки тримання під вартою (так, у період з 28 липня по 01 серпня 2006 року заявник без роз'яснених жодних підстав затримання та документального оформлення цього факту, переводився та утримувався у декількох відділках поліції, був неодноразово допитаний);

– відсутність діючого механізму оскарження такого утримування (неодноразово оскаржуючи чергову пролонгацію строку утримання під вартою на підставі наявності постійного місця проживання, сім'ї з трьома неповнолітніми дітьми, заняття законною підприємницькою діяльністю, добру поведінку (відсутність бажання ухилятися від слідства та суду, чинити тиск на учасників кримінального правопорушення або перешкоджати розслідуванню), проблеми зі здоров'ям та відсутність у правоохоронних органів нових доказів заявник зазнавав поразок та продовжував перебувати у СІЗО);

– заборону бачитися, листуватися зі своєю ріднею (за клопотанням дружини заявника про отримання побачення з ним, ГП України було відмовлено у зв'язку з «відсутністю необхідності у побаченнях з рідними», також були неодноразові клопотання і з боку заявника) [55].

Що ж до міжнародного нагляду за дотриманням прав та стандартів утримання осіб, які перебувають у національних місцях несвободи, то ця функція покладається на Комітет проти катувань, який створений та діє в рамках Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Характеризуючи функціональне призначення та сферу діяльності Комітету, зазначимо, що його акти скоріше мають дорадчий характер, так як держави-підписанти Конвенції надсилають до Комітету через Генерального секретаря ООН

доповіді щодо вжитих ними заходів для виконання покладених на них зобов'язань за Конвенцією, далі ці доповіді підлягають розгляду Комітетом та, за наявності певних підстав або достовірної інформації про застосування катування на території певної держави, Комітет може викласти ряд зауважень та надіслати їх відповідній державі, а держава у свою чергу за бажанням може відповісти на ці зауваження або призначити одного або декількох членів зі складу Комітету для проведення конфіденційного розслідування з подальшим звітуванням про його результати [4].

Так, в процесі взаємодії держав-сторін Конвенції та Комітету, готуються матеріали щорічної доповіді про стан дотримання прав людини у світі щодо заборони бути підданим катуванням. У шостій періодичній доповіді України щодо виконання положень Конвенції, яка була розглянута Комітетом на засіданні 06 листопада 2014 року, окрім запитань щодо змін та нововведень, які запроваджені з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу, Комітет дуже хвилювала доля простих громадян, ув'язнених та засуджених українців, які залишились на тимчасово окупованій та анексованій Російською Федерацією території та, за проведення розслідування щодо застосування до них актів жорстокого поводження, катувань, викрадення, смерті. До Урядового Уповноваженого від України було поставлено ряд запитань. Також члени Комітету поцікавилась подальшими діями влади. Тобто, Комітет взаємодіє з державами не просто з метою визначення загального стану речей, порушень у національних місцях несвободи, а й з врахуванням певних політичних, соціальних змін турбується про долю громадян певної країни [65].

Підсумовуючи інформацію про порушення прав та стандартів утримання осіб у місцях несвободи, яка міститься у судовій практиці, результатах перевірок органами, організаціями та установами різних рівнів правового регулювання, ми маємо змогу сформулювати список найбільш поширених порушень, до них належать:

- 1) утримання особи, яка перебуває під підозрою (у кабінетах

співробітників поліції, металевих клітках, коридорах, підвалах в тому числі і прикутою кайданами до меблів, батарей) або відбуває покарання за вчинення кримінального правопорушення у виді обмеження чи позбавлення волі (у закладі, який територіально знаходиться далеко від місця проживання) у неналежних умовах: переповнених камерах закладу, який знаходиться на території, де природні умови є шкідливими для здоров'я (на уранових копальнях), разом з ВІЛ-інфікованими ув'язненими, з порушенням санітарно-гігієнічних вимог (по камерах бігають клопи, щури, вогкість та недотримання температурного режиму відповідно до погодних умов), з нечастим доступом до душу (гаряча вода є рідкісним явищем, а холодна подається у певний час), поганим матеріально-побутовим забезпеченням (постільні принадлежности, одяг та меблі у незадовільному стані) та харчуванням (недостатньо калорійна або взагалі неякісна, непридатна для харчування їжа; з можливістю бути примусово нагодованим не уповноваженими на те особами та всупереч правилам стерильності);

2) щодо особи не здійснено належним чином розслідування, не відбулось притягнення винних до відповідальності, та незаконні дії посадових осіб (фальсифікація поліцейськими часу, дати здійснення процесуальних дій; безпідставне поміщення особи до карцеру, дисциплінарного ізолятора, одиночної камери);

3) медичне обслуговування та догляд неналежної якості (фальсифікація, невнесення правдивих відомостей про стан здоров'я особи до медичної картки, здійснення «лікування» некваліфікованим персоналом або застосування щодо осіб, які знаходяться у місцях несвободи «заходів каральної психіатрії», відсутність необхідних медичних приладь, лікарських засобів (так досить часто ув'язненим ліки купують їх родичі, а посадові особи згодом їх вилучають);

4) примусова праця за мізерні кошти у шкідливих, небезпечних умовах;

5) порушення права на дозвілля (обмеження або відсутність доступу до газет, книг, телебачення, радіо, Інтернету; часові (нівелювання законодавчо

передбаченим часом) та просторові (малий розмір та пригнічений стан майданчиків – «клітка без ґрат») порушення права на прогулянку);

б) обмеження чи повна заборона у праві на побачення з рідними;

7) вилучення, порушення законодавчо встановлених строків, невідправлення або неналежне відправлення бандеролей, кореспонденції, коштів, майна, особистих речей, продуктів харчування тощо;

8) обмежений асортимент або товари за цінами, значно вищими від цін «на волі» у магазинах установ виконання покарань;

9) жорстоке поводження, катування (психологічне, сексуальне насилля, застосування фізичної сили як безпосередньо (удари руками, ногами), так і за допомогою сторонніх предметів (кийки, пляшки з водою, удушення протигазом тощо)) як з боку працівників місць несвободи, так і іншими затриманими, ув'язненими, засудженими за власною ініціативою або з ініціативи посадових осіб цих установ, що завдає важких моральних страждань;

10) порушення права на оскарження (ненадіслання скарг, надсилання з порушенням строків або заміною частини тексту);

11) порушення прав та стандартів утримання матері та дитини у місцях несвободи (спеціально законодавчо передбачені камери для спільного утримання перебувають у неналежному стані, мати та дитина не забезпечуються необхідним харчуванням, засобами гігієни, меблями);

12) порушення прав та стандартів утримання неповнолітніх у місцях несвободи (утримання не в спеціально призначених закладах, спільне розміщення з дорослими особами, ненадання необхідної психологічної допомоги).

Підводячи підсумки, варто зазначити, що при наявності ряду проблем ефективного здійснення правового регулювання перебування у місцях несвободи, таких як: неналежні умови утримання, антигуманне ставлення до затриманих, ув'язнених, хворих, часті випадки порушення їх прав, відсутності поваги до їх людської гідності, неналежного забезпечення

охорони здоров'я, матеріально-побутового забезпечення тощо та спираючись на міжнародний досвід та правила, стандарти утримання Україна має високі шанси на усунення цих недоліків та створення зразкової системи місць несвободи, умов тримання в них.

3.2. Пропозиції щодо адаптації режиму у місцях несвободи в Україні до регіональних та універсальних стандартів

Проаналізувавши найчастіші випадки порушень у місцях несвободи, варто запропонувати ряд заходів, які є необхідними для удосконалення національної системи місць несвободи та для досягнення неухильного дотримання прав осіб, які там перебувають, та стандартів, які мають бути створені для їх гідного утримання в умовах ізоляції.

З метою усунення викладених вище порушень рекомендуємо:

1) провести комплексну реформу законодавства України про кримінальну відповідальність, зокрема внести зміни до Кримінального кодексу України. Понад 90 % санкцій статей у Законі України про кримінальну відповідальність передбачають покарання у вигляді обмеження чи позбавлення волі. Поряд з цим існує упереджена думка про більшу ефективність такого покарання порівняно із застосуванням покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, громадських робіт за те саме кримінальне правопорушення [81]. Переважна частина кримінальних проваджень закінчується винесенням вироку, який передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк. Зазвичай ні громадськість, ні навіть професіонали у сфері права не зважають на можливі наслідки відбування такого покарання. А наслідки, у свою чергу, є дуже суттєвими: адже виносячи кожному другому вирок з подальшою його реалізацією у виді обмеження чи позбавлення волі у

певному закладі, на практиці ми отримуємо переповненість не просто камер, що є одним з виявів неналежних умов утримання у місцях несвободи, а й закладів виконання покарань та сумну статистику, яка говорить про те, що більшість засуджених по звільненню не стають добропорядними законослухняними громадянами, а повертаються на злочинний шлях. Зауважимо також, що п. 2 Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. вимагає від суддів у випадках, коли санкція закону, за яким особу визнано винною, нарівні з позбавленням волі на певний строк передбачає більш м'які види покарання, при постановленні вироку обговорювати питання про призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі [33]. При цьому, у разі обрання покарання у виді позбавлення волі це рішення повинно бути вмотивовано у вироку. На жаль, зазвичай при винесенні вироку ці положення ігноруються. Вважаємо, що змінивши практику застосування покарань за певні злочини, ми змінимо і умови утримання у закладах виконання покарань, і наповнимо Державний бюджет, покращимо благоустрій міст. Для цього пропонуємо вилючити покарання у вигляді позбавлення волі із санкцій статей КК України, які стосуються неумисних злочинів;

2) створити електронний реєстр осіб, до яких було застосовано затримання, ув'язнення, засудження. Доступ до реєстру має бути обмеженим, за виключенням працівників правоохоронних органів (слідчих, оперативних співробітників, інспекторів) Національної поліції, Податкової міліції, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро, Служби безпеки, Збройних сил, Міністерства юстиції України, прокуратури, адвокатури, суду, установ виконання покарань, органів пробації. Так, створивши реєстр, можемо розраховувати на скорочення кількості випадків маніпуляцій з часом, датою затримання. Також за допомогою такого електронного реєстру органи слідства, суду, адвокати матимуть змогу відслідковувати термін утримання особи у місцях несвободи у порядку

застосування до них запобіжних заходів, а уповноважені особи ІТЗ оперативно звільняти осіб, термін тримання яких під вартою закінчився;

3) збільшення статті видатків на утримання національної системи місць несвободи у Державному бюджеті. Аналізуючи судову практику, ми ледь не в кожній справі спостерігали скарги на неналежні умови утримання, матеріально-побутове забезпечення. Тому розуміючи складне економічне становище Батьківщини протягом останніх декількох років, ми пропонуємо виділити додаткові кошти першочергово на заміну старих ліжок та постільної білизни, на облаштування додаткових душових кімнат;

4) закупівля та встановлення камер відео спостереження у місцях несвободи. Так відео камери будуть слугувати не лише дотриманню прав та свобод людини і громадянина, порядку здійснення процесуальних дій, а й стримуючим фактором для посадових осіб. Запис з таких камер має вестись на носії, територіально віддалені від місць несвободи, наприклад, до офісу Моніторів національного превентивного механізму або Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. У випадку порушення прав людини, застосування психологічного, сексуального насилля, фізичної сили, запис має бути збережений, підшитий до матеріалів справи з можливістю витребування копії та в майбутньому використовуватись як підстава для ініціювання розслідування, бути використаний як доказ;

5) ображаючи, знущаючись, катуючи затриманих, ув'язнених, кримінально-виконавчі органи не враховують необхідність та значущість належного забезпечення їх прав, зокрема: перевиховання особи-злочинця, запобігання руйнації його психоемоційного здоров'я та підняття рівня поваги та усвідомлення населенням всієї необхідності та важливості системи місць несвободи. Тому до посадових осіб мають ставитись високі морально-етичні критерії, яким вони мають відповідати за будь-яких обставин [40], а в разі відступу від них – керівництвом має бути притягнуто особу перший раз до дисциплінарної відповідальності з застосуванням щодо неї заходів перевиховання (психологічний супровід, курси підвищення кваліфікації), а

вдруге – звільнено з обов'язковим зазначенням причини звільнення до особової справи [87];

б) перебуваючи під вартою або в місцях несвободи, між ув'язненими, засудженими та посадовими особами установ, в яких вони утримуються, мають бути налагоджені добрі відносини. Зокрема, з метою контролю умов та справедливої оплати праці при закладах виконання покарань пропонуємо створити спільний орган з рівною кількістю представників від засуджених та від установи, які слідкуватимуть за умовами праці, та в разі виникнення суперечностей мають прийти на консолідованій основі до єдиного правильного законного вирішення проблемної ситуації. Такі тандеми можна створювати і щодо умов утримання, організації дозвілля засуджених тощо;

7) у межах місць несвободи окрім законодавчо передбачених, мають діяти ще ряд додаткових соціальних заходів, наприклад: запровадження дванадцяти крокових програм видужання наркоманів, пияків, проводитись на постійній основі лекції з психології. Через тривале перебування в умовах ізоляції більшість засуджених перебувають у пригніченому настрої, тому дуже важливими, значущими є дії адміністрації місць несвободи щодо організації в установі мистецьких виставок, театральних постанов, концертів, благодійних заходів тощо;

8) одним із кроків, який дозволить наблизити нашу державу до стандартів Ради Європи щодо утримання ув'язнених може стати ухвалення законопроекту № 9490 від 18 січня 2019 р. «Про внесення змін до Закону України «Про попереднє ув'язнення» або аналогічного йому [68]. Цим проектом передбачається норма площі в камері для однієї взятої під варту особи не менше 3 м², для вагітної жінки або особи, яка має при собі дитину, – не менше 6 м², для однієї дитини, яка перебуває разом із особою, взятою під варту, – не менше 4 м², камери для одиночного тримання – не менше 6 м². Характеризуючи право на дозвілля, варто процитувати одного засудженого який ідентифікував дозвілля як «вимушене неробство», тобто системою місць несвободи це право гарантоване кожному ув'язненому, засудженому,

але механізми для його ефективного виконанні не передбачені. Так, особам, які перебувають у місцях несвободи слід запропонувати декілька можливих варіантів проведення вільного часу: читаючи, переглядаючи фільми, займаючись озелененням території (саджаючи квіти, кущі, дерева), ремонтуючи якісь будівлі установи, відвідуючи можливі гуртки тощо;

9) загальним передбаченим та гарантованим Конституцією правом для кожної людини, незалежно від її статусу та місця перебування, є право на якісну та кваліфіковану медичну допомогу та обслуговування. У місцях несвободи якісне забезпечення цього права на практиці є дуже актуальним, бо перебуваючи в неналежних умовах утримання, зазнаючи насилля з боку інших ув'язнених, засуджених, посадових осіб цих закладів, особа має отримувати належне лікування, догляд для підтримання стану свого здоров'я у доброму стані та комфортного відбування покарання. Відтак пропонуємо збільшити фінансування медичних закладів у місцях несвободи з ужорсточенням контролю за розподілом медичних препаратів та за веденням лікарняних карток осіб, які перебувають у місцях несвободи;

10) удосконалити чинне кримінально-виконавче законодавство шляхом об'єднання правових норм, які викладені у різних правових джерелах (інструкціях, положеннях тощо) та містять у собі комплекс прав, стандартів утримання в окремий нормативно-правовий документ «Кодекс прав та стандартів осіб, які перебувають у місцях несвободи», або в окремий розділ КВК України. Адже саме така нормативна розпорошеність є однією з причин незнання власних прав ув'язненими, засудженими та підставою для досить частих випадків їх нівелювання, порушення;

Отже, реалізація на практиці хоча б частини з вище запропонованих заходів не просто покращить умови утримання осіб у місцях несвободи, а й зменшить кількісний показник порушення прав, допоможе у їх якісному перевихованні та послугує в подальшому ефективній соціальній реабілітації.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, вкотре наголосимо, що рівень забезпечення та дотримання прав та стандартів утримання осіб, які перебувають у місцях несвободи, залежить не лише від кількості згадок у законодавстві та якості нормативного закріплення, але здебільшого від волі представників державної влади, посадових осіб, громадськості та їхнього бажання здійснювати активні дії, провадити політику для його забезпечення на практиці, від правильності сприйняття та розуміння змісту прав, стандартів утримання кожною зі сторін, які зобов'язані неухильно та старанно їх здійснювати. Дотримання прав осіб, які перебувають у різних закладах місць несвободи, є визначальним критерієм та показником для підтвердження соціальної та правової спрямованості діяльності держави у першу чергу фактично, а не лише юридично, – у нормах вітчизняного законодавства.

У ході написання дипломної роботи, нами було здійснено спробу порівняти національний стандарт поводження з особами, які утримуються в місцях несвободи, із стандартами, встановленими Радою Європи та універсальними стандартами. У першу чергу, ми визначили зміст дефініції «місця несвободи», які заклади до них належать та статус осіб, які у них утримуються, на національному та міжнародно-правовому рівнях. Проведений аналіз дозволив нам сконструювати авторське визначення поняття «**місця несвободи**» – спеціальні заклади (державні чи приватні), куди особу поміщають проти її волі та бажання, з метою надання опіки, перевиховання чи покарання на основі рішення, винесеного компетентним органом державної влади. Під «**місцями несвободи**» у міжнародно-правовому аспекті необхідно розуміти місця, у які певна людина поміщається на основі рішення відповідного органу влади та відповідно до законодавчо встановленої процедури, та при поміщенні або перебуванні за таких умов зазнає порушень її особистої недоторканності та інших правообмежень.

По-друге, ми проаналізували правила поведження з особами у місцях несвободи відповідно до законодавства України, стандартів Комітету запобігання катуванням Ради Європи та актів універсального характеру. У ході дослідження ми дійшли висновку, що законодавчі норми у нашій державі переважно відповідають стандартам поведження з особами у місцях несвободи, визначеним на регіональному (Рада Європи) та універсальному (органи та установи ООН) рівнях.

По-третє, серед основних проблем дотримання прав та стандартів утримання осіб, які перебувають у місцях несвободи, у результаті аналізу правозастосовчої практики, результатів перевірок (звітів) як національними, так і європейськими, міжнародними установами, органами та їх посадовими особами, було виділено наступні: антигуманне ставлення до осіб, які перебувають у різних закладах місць несвободи, неналежне та недостатнє як матеріально-побутове, так і забезпечення охорони здоров'я, нелюдські умови утримання у приміщеннях місць несвободи тощо.

По-четверте, нами були розроблені рекомендації для приведення місць несвободи в Україні у стан, який би відповідав вимогам міжнародних стандартів. Варто зауважити, що найбільш очевидним шляхом вирішення вищеперерахованих проблем є збільшення статті видатків Державного бюджету України на утримання вітчизняних місць несвободи з метою приведення їх у належний санітарно-гігієнічний стан. Проте, запропонований шлях покращення умов утримання не є єдино визначальними для вдосконалення та приведення вітчизняних місць несвободи у відповідність до рекомендацій Стандартів Комітету попередження катування. З метою усунення викладених вище порушень рекомендуємо:

- 1) провести комплексну реформу законодавства України про кримінальну відповідальність, зокрема внести зміни до Кримінального кодексу України. Для цього пропонуємо вилучити покарання у вигляді позбавлення волі із санкцій статей КК України, які стосуються неумисних злочинів. Це дозволить хоча б частково змістити акцент з карального аспекту

вітчизняного кримінального судочинства і, на нашу думку, зменшить кількість рецидивів та полегшить соціалізацію осіб, засуджених за вчинення злочинів;

2) створити електронний реєстр осіб, до яких було застосовано затримання, ув'язнення, засудження. Доступ до реєстру має бути обмеженим, за виключенням працівників правоохоронних органів (слідчих, оперативних співробітників, інспекторів) Національної поліції, Податкової міліції, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро, Служби безпеки, Збройних сил, Міністерства юстиції України, прокуратури, адвокатури, суду, установ виконання покарань, органів пробації. Так, створивши реєстр, можемо розраховувати на скорочення кількості випадків маніпуляцій з часом, датою затримання;

3) збільшення статті видатків на утримання національної системи місць несвободи у Державному бюджеті. Розуміючи складне економічне становище нашої держави протягом останніх декількох років, ми пропонуємо виділити додаткові кошти першочергово на заміну старих ліжок та постільної білизни, на облаштування додаткових душових кімнат;

4) закупівля та встановлення камер відео спостереження у місцях несвободи. Так відео камери будуть слугувати не лише дотриманню прав та свобод людини і громадянина, порядку здійснення процесуальних дій, а й стримуючим фактором для посадових осіб. Запис з таких камер має вестись на носії, територіально віддалені від місць несвободи, наприклад, до офісу Моніторів національного превентивного механізму або Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;

5) до посадових осіб місць несвободи мають ставитись високі морально-етичні критерії, яким вони мають відповідати за будь-яких обставин, а в разі відступу від них – керівництвом має бути притягнуто особу перший раз до дисциплінарної відповідальності з застосуванням щодо неї заходів перевиховання (психологічний супровід, курси підвищення кваліфікації), а вдруге – звільнено з обов'язковим зазначенням причини

звільнення до особової справи;

6) пропонуємо створити спільний орган з рівною кількістю представників від засуджених та від установи, які слідкуватимуть за умовами праці, та в разі виникнення суперечностей мають прийти на консолідованій основі до єдиного правильного законного вирішення проблемної ситуації;

7) рекомендуємо запровадження дванадцяти крокових програм видужання наркоманів, пияків, проводити на постійній основі лекції з психології;

8) одним із кроків, який дозволить наблизити нашу державу до стандартів Ради Європи щодо утримання ув'язнених може стати ухвалення законопроекту № 9490 від 18 січня 2019 р. «Про внесення змін до Закону України «Про попереднє ув'язнення» або аналогічного йому;

9) пропонуємо збільшити фінансування медичних закладів у місцях несвободи з ужорсточенням контролю за розподілом медичних препаратів та за веденням лікарняних карток осіб, які перебувають у місцях несвободи;

10) удосконалити чинне кримінально-виконавче законодавство шляхом об'єднання правових норм, які викладені у різних правових джерелах (інструкціях, положеннях тощо) та містять у собі комплекс прав, стандартів утримання в окремий нормативно-правовий документ «Кодекс прав та стандартів осіб, які перебувають у місцях несвободи», або в окремий розділ КВК України.

На нашу думку, вказані заходи дозволять привести місця несвободи в Україні у відповідність із вимогами міжнародних стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. / База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 07 жовтня 2019 року)
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. / База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення 07 жовтня 2019 року)
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. / База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення 07 жовтня 2019 року)
4. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 26 січня 1987 р. / База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення 07 жовтня 2019 року)
5. Факультативний протокол до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 21 липня 2006 р. / База даних «Законодавство України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_f48 (дата звернення 07 жовтня 2019 року)
6. Association for the Prevention of Torture (APT) and InterAmerican Institute for Human Rights (IHR) 2010 URL: https://www.apr.ch/content/files_res/opcat-manual-english-revised2010.pdf (дата звернення 07 жовтня 2019 року)

7. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями від 30 серпня 1955 р. / База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212 (дата звернення 07 жовтня року)
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 17 липня 1997 р. / База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004?lang=ru (дата звернення 07 жовтня 2019 року)
9. Європейські пенітенціарні правила від 11 січня 2006 р. / База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/994_032 (дата звернення 07 жовтня 2019 року)
10. Стандарти Комітету запобігання катуванням Ради Європи / Council of Europe. URL: <http://www.coe.int/en/web/cpt/about-the-cpt-UA> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)
11. «Медичні служби у в'язницях» / Витяг з Третьої загальної доповіді, опубліковано 1993 року. URL: <https://rm.coe.int/16806ce942> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)
12. «Неповнолітні, позбавлені волі відповідно до кримінального законодавства» / Витяг з 24-ої Загальної доповіді, опубліковано 2015 року. URL: <https://rm.coe.int/16806ccb95> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)
13. «Одиночне ув'язнення» / Витяг з 21-ої Загальної Доповіді, опубліковано 2011 року. URL: <https://rm.coe.int/16806cccc5> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)
14. «Розвиток стандартів КЗК щодо тримання під вартою співробітниками правоохоронних органів» / Витяг з Дванадцятої Загальної доповіді, опубліковано 1992 року. URL: <https://rm.coe.int/16806cd1ec> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)
15. «Тримання під вартою співробітниками правоохоронних органів» / Витяг з Другої загальної доповіді, опубліковано 1992 року. URL: <https://rm.coe.int/16806cea2e> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)

16. «Тюремне ув'язнення» / Витяг з Другої загальної доповіді, опубліковано 1992 року. URL: <https://rm.coe.int/16806ce96a> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)
17. Конституція України від 28 серпня 1996 р. / База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 07 жовтня 2019 року)
18. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. / База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)
19. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. / База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 07 жовтня 2019 року)
20. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. / База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 07 жовтня 2019 року)
21. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. / База даних «Законодавство України». / База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення 07 жовтня 2019 року)
22. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. / База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)
23. Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23 червня 2005 р. / База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення 07 жовтня 2019 року)
24. Закон України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р. / База даних «Законодавство України». URL:

<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12> (дата звернення 07 жовтня 2019 року)

25. Закон України «Про пробацію» від 5 лютого 2015 р. / База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19> (дата звернення 07 жовтня 2019 року)

26. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 р. / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/1402-19> (дата звернення 14 листопада 2019 року)

27. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. / База даних «законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 14 листопада 2019 року)

28. Закон про внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» щодо національного превентивного механізму від 2 жовтня 2012 р. / База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5409-17> (дата звернення 07 жовтня 2019 року)

29. Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 08 квітня 2014 р. / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-18> (дата звернення 14 листопада 2019 року)

30. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження норм забезпечення осіб, взятих під варту, постільними речами, одягом і взуттям» від 8 жовтня 2014 р. № 527 / База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/527-2014-%D0%BF> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)

31. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання медичної допомоги хворим на туберкульоз особам, взятим

під варту, чи які тримаються в установах виконання покарань» від 25 червня 2015 р. № 205 / База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/205-2014-%D0%BF> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)

32. Постанова Кабінету Міністрів України «Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, місцях тимчасового тримання Державної прикордонної служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках для дітей та інших місцях тримання Національної поліції та спеціально відведених місцях для тимчасового тримання (ізоляторах тимчасового тримання) Служби безпеки» від 27 грудня 2018 р. № 1150 / Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/pro-normi-hmalnikah-rozpod>? (дата звернення 21 жовтня 2019 року)

33. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0007700-03> (дата звернення 14 листопада 2019 року)

34. Наказ Міністерства Юстиції України «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» від 28 серпня 2018 р. № 2823/5 / База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)

35. Інструкція з організації перегляду кореспонденції (листування) осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах від 02 липня 2013 р. / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1110-13> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)

36. Інструкція про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань від 29 листопада 2011 р. / База

даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1372-11> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)

37. Інструкція про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі від 11 березня 2013 р. / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-13> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)

38. Положення «Про організацію лазне-прального обслуговування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах» від 13 червня 2012 р. / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0947-12> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)

39. Положення «Про організацію продовольчого забезпечення у Державній кримінально-виконавчій службі України на мирний час» від 15 червня 2012 р. / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0982-12> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)

40. Положення «Про організацію професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України» від 09 вересня 2015 р. / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1088-15> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)

41. Типове положення про будинок дитини при виправній колонії від 22 березня 2013 р. / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0471-13> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)

42. Порядок обліку особистих грошей, цінностей і речей осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, а також виданого їм речового майна від 27 серпня 2013 р. / База даних

«Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1473-13> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)

43. Порядок організації навчання у загальноосвітніх навчальних закладах при виправних колоніях та слідчих ізоляторах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України від 16 червня 2016 р. / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-14> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)

44. Порядок організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет від 20 жовтня 2017 р. / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1280-17#n9> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)

45. Порядок організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі від 20 серпня 2014 р. / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)

46. Порядок розгляду звернень громадян у Державній кримінально-виконавчій службі України від 25 липня 2013 р. / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1246-13> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)

47. Рішення у справі «Амуур проти Франції» від 25 червня 1996 р. / Рада Європи: Європейський суд з прав людини. URL: <https://www.refworld.org.ru/docid/530337b54.html> (дата звернення 07 жовтня 2019 року)

48. Рішення у справі «Бакчижов проти України» від 30 жовтня 2018 р. / Рада Європи: Європейський суд з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-187465%22%5D%7D> (дата звернення 14 листопада 2019 року)

49. Рішення у справі «Бургазли проти України» від 21 березня 2019 р. / База даних «Законодавство України». URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/974_d36 (дата звернення 14 листопада 2019 року)

50. Case of Vitkovskiy v. Ukraine of 26 September 2013 / HUDOC. European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-126454%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-126454%22]}) (дата звернення 14 листопада 2019 року)

51. Case of Guzzardi v. Italy of 06 November 1980 / HUDOC. European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57498%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57498%22]}) (дата звернення 07 жовтня 2019 року)

52. Рішення у справі «Корнейкова та Корнейков проти України» від 24 березня 2016 р. / База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b56 (дата звернення 14 листопада 2019 року)

53. Рішення у справі «Медведев та інші проти Франції» від 29 березня 2010 р. / Рада Європи: Європейський суд з прав людини. URL: <https://cutt.ly/5e51ymt> (дата звернення 07 жовтня 2019 року)

54. Case of Nevmerzhitsky v. Ukraine of 25 November 2003 / HUDOC. European Court of Human Rights. URL: <https://cutt.ly/fe51uZk> (дата звернення 14 листопада 2019 року)

55. Рішення у справі «Орловський проти України» від 02 квітня 2015 р. / База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a92 (дата звернення 14 листопада 2019 року)

56. Рішення у справі «Щокін проти України» від 03 жовтня 2013 р. / База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/974_858 (дата звернення 14 листопада 2019 року)

57. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями народних депутатів України щодо відповідності

Конституції України (конституційності) Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про вибори народних депутатів України від 26 лютого 1998 р. / База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-98> (дата звернення 21 жовтня 2019 року)

58. Рішення Жовтневого районного суду м. Харкова у справі № 639/5295/18 від 21 листопада 2018 р. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78006965> (дата звернення 14 листопада 2019 року)

59. Рішення Жовтневого районного суду м. Харкова у справі № 639/5819/17 від 31 січня 2018 р. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71923129> (дата звернення 14 листопада 2019 року)

60. Рішення Ізяславського районного суду Хмельницької області у справі № 675/384/17 від 23 лютого 2018 р. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72640039> (дата звернення 14 листопада 2019 року)

61. Рішення Ізяславського районного суду Хмельницької області у справі № 675/416/17 від 14 листопада 2017 р. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70389603> (дата звернення 14 листопада 2019 року)

62. Рішення Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська у справі № 204/3541/16-ц від 29 вересня 2016 р. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62398189> (дата звернення 14 листопада 2019 року)

63. Рішення Роменського міськрайонного суду Сумської області у справі № 1815/4213/2012 від 04 січня 2013 р. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28526485> (дата звернення 14 листопада 2019 року)

64. Рішення Хмельницького окружного адміністративного суду у справі № 560/1077/19 від 08 липня 2019 р. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82895893> (дата звернення 14 листопада 2019 року)

65. Звіт Комітету попередження катувань за підсумками візиту в Україну в 2013 р. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1431092304> (дата звернення 14 листопада 2019 року)

66. Звіт до українського Уряду за підсумками візиту в Україну, здійсненого Європейським комітетом з попередження тортур і нелюдського або принижуючого гідність поводження чи покарання (ЄКПТ) у період з 09 по 21 жовтня 2013 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU14035?an=3> (дата звернення 14 листопада 2019 року)

67. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2017 р. URL: www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2018-1.pdf (дата звернення 07 жовтня 2019 року)

68. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про попереднє ув'язнення» (щодо збільшення норм площі в камері для однієї взятої під варту особи) від 18 січня 2019 р. / База даних «Законодавство України». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65362 (дата звернення 14 листопада 2019 року)

69. Конституція України: Науково-практичний коментар / В. Я. Тацій, В. М. Литвин, О. В. Петришин та ін. 2-е вид. Х.: Право, 2011. 1128 с.

70. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко – Х.: Одісей, 2013. – 1104 с.

71. Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Вид. друге, доп. і перероб. – Х.: ТОВ «Одісей», 2008. – 560 с.

72. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і Постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. / За ред. С. С. Яценка. – К.: А. С. К., 2002. – С. 783.

73. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – к.: Каннон, А. С. К., 2001. – 1104 с.

74. Науково-практичний коментар до Кримінально-виконавчого кодексу України / [Богатирьов І. Г., Джужа О. М., Богатирьова О. І. та ін.] ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. К. : Атіка, 2010. 344 с.

75. Науково-практичний коментар до Закону України «Про пробацію» / за заг. ред. доктора юрид. наук., проф., академіка НАН Копиленка О. Л., доктора юрид. наук., проф. Бараша Є. Ю. Київ: ФОП Кандиба Т. П., 2019. 114 с.

76. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 / уклад. Та голов. Ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – VIII, 1728 с.

77. Кримінальний процес: підруч. / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.]; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. П. Шило. – Х.: Право, 2013. – 824 с.

78. Посібник «Місця несвободи в Україні» / [Д. О. Кобзін, А. М. Черноусов, С. В. Щербань та ін.]. Харків: Харківський інститут соціальних досліджень, 2012. 204 с.

79. Богатирьов А. І. Місця несвободи: поняття і сутність. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. № 33. С. 166-175.

80. Габлей Н. Г. Право засудженої особи на передачу для відбування покарання в державу свого громадянства. *Європейські перспективи*. 2012. № 4 (2). С. 96-101.

81. Гель А. Обмеження волі як покарання, альтернативне позбавленню волі на певний строк: проблеми правової регламентації. *Кримінально-виконавче право*. 2009. № 10. С. 83-86.

82. Гусак Ю. Д. Поняття «місця несвободи»: вітчизняне законодавство та європейський стандарт // *«Проблеми юридичної науки очима молодих науковців»: матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції* : (м. Київ, 05 грудня 2019 року) – Київ : Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2019

83. Гуцуляк М. Я. Гуманізація виконання кримінальних покарань в Україні у контексті міжнародних стандартів поводження із засудженими. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2009. № 21. С. 180-187.

84. Колб І., Колб О. Про деякі аспекти забезпечення в Україні права засуджених до позбавлення волі на охорону здоров'я. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 1. С. 106-111.

85. Пустобаєва Ю. А. Загальне визначення поняття правового статусу людини та громадянина і співвіднесення його з поняттям правового становища засуджених. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. № 22. С. 46-51.

86. Рябих Н. В. Міжнародно-правові стандарти у галузі захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі. *Форум права*. 2016. № 2. С. 175-179

87. Slavko Anna S., Gusak Yulia D. Legal Regime in Places of Detention: European Standards and Problems in Ukraine. *Zhurnal grazhdanskogo i ugovnogo prava*, 2018, 5(1): 16-22.

88. Сюр С. В. Зарубіжний досвід отримання освіти засудженими: порівняльний аналіз. *Вісник Академії митної служби України. Сер. : Право*. 2010. № 1. С. 143-147.

89. Човган В. О. Правообмеження засуджених, що обумовлені ізоляцією (частина 1). *Наше право*. 2014. № 1. С. 120-126.

90. Човган В. О. Співвідношення цілей обмежень прав засуджених. *Проблеми законності*. 2014. № 126. С. 155-162.